

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2024

Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Kuramsal ve Metodolojik Temelleri

The Theoretical and Methodological Foundations of Writing the History of Arabic Literature

Sultan ŞİMŞEK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belagati

Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences

Arabic Language and Rhetoric Division

İstanbul, Türkiye

sultan.simsek@istanbul.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8800-2064>

İsmail ARAZ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı

Mardin Artuklu University, Faculty of Literature

Arabic Language and Literature

Mardin, Türkiye

ismailaraz@artuklu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 16.07.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 05.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

Şimşek, Sultan-Araz, İsmail. "Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Kuramsal ve Metodolojik Temelleri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 870-894. <https://doi.org/10.14395/hid.1517259>

Yazar Katkı Oranları:

Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%45) - Yazar-2 (%55)

Araştırma -Veri Analizi-Doğrulama: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%45) - Yazar-2 (%55)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazarlar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine(kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:

Conceptualization: Author-1 (%55) - Author-2 (%45)

Data Curation: Author-1 (%45) - Author-2 (%55)

Investigation-Analysis-Validat: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Writing: Author-1 (%45) - Author-2 (%55)

Writing - Review & Editing: Author-1 (%55) - Author-2 (%45)

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: Authors declare that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accept full responsibility in this regard.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

The Theoretical and Methodological Foundations of Writing the History of Arabic Literature

Abstract

The writing of literary history as a scientific discipline was initiated by Western researchers in the late 18th century, as a result of a modern research endeavor, distinct from the long-standing tradition of literary works. In the modern era, firstly the literature of the history of nations was written. Arabic literary history also benefited from this process, and it is considered one of the earliest examples of literary historiography. In the second half of the 19th century, the works of writers such as Hammer Purgstall (d. 1856) and Alfred von Kremer (d. 1889) on the history of Arabic literature emerged as pioneering studies. The writing process accelerated with Carl Brockelmann's (d. 1956) comprehensive work, leading to the production of numerous Arabic literary history books in both the West and the East, continuing to the present day. While this process contributed to enriching the literature of literary history, it also sparked various theoretical and methodological debates. Since the 19th century, different approaches have been proposed in the writing of Arabic literary history, and there is no theoretical unity in this regard. This situation, which complicates the understanding and interpretation of literary history works, poses an obstacle to developing literary history writing based on scientific criteria. To benefit greatly from reading literary history books, it is crucial to know the authors' perspectives, approaches to the subject, and methods. Aware of this importance, our article focuses on the theoretical and methodological framework used in studies of Arabic literary history. The article examines the writing theories and methods that are often not clearly and explicitly expressed by the authors in the writing of Arabic literary history. However, philosophical differences between the East and the West in literary historiography, the relationship between literature and history, criteria for determining periods, and the ideal method for writing literary history, which is beyond the scope of the article, are not discussed. The main aim of the article is to provide information about the methods and theories applied in Arabic literary history writing, to raise the awareness of researchers about the background of works in this field, offer a more informed reading perspective, and draw attention to the many aspects of the subject that still await further study. Today, despite the numerous studies on Arabic literary history that focus on specific periods, literary figures, and genres, research on theoretical approaches and methodology is almost nonexistent, leaving a significant gap in the field. Our article can be considered a modest step toward filling this gap. To substantiate the conclusions reached in the article, descriptive methods of qualitative research were employed throughout the study, and the obtained data were evaluated by using analytical methods. In this context, the emergence of Arabic literary history and its transmission to the Eastern world were highlighted to provide a better understanding of the scope of the subject. The article discusses how writing of literature history was applied among Arabic literary historians as a theoretical and methodological problem during this transmission process from the West to the East, based on primary sources. At this point, the methodological foundations and areas of influence in Arabic literary history writing were discussed. Additionally, the most widely adopted literary history method and its implications among the methodological problems were examined. As a result of the evaluations, it was determined that the methods followed in the writing of Arabic literary history were highly diverse and that some methods were synthesized. The article concludes that there is a need for in-depth new research to evaluate holistically the accumulated knowledge in this area, given the diverse methods employed by literary historians, the complex and multifaceted nature of the field, and the lack of consensus on a single method.

Keywords: Arabic Language and Literature, Literary Historiography, Literary Theory, Periodization, Method.

Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Kuramsal ve Metodolojik Temelleri

Öz

İlmî bir disiplin olarak edebiyatın tarihini yazma işi, edebî eserlerin köklü geçmişinin aksine 18. yüzyılın sonlarına doğru modern döneme has bir araştırma girişiminin neticesinde Batılı araştırmacılar tarafından başlatılmıştır. Modern dönemde ilk olarak ulusların edebiyat tarihleri yazılmıştır. Edebiyat tarihi yazımının ilk örnekleri kabul edilen bu süreçten Arap edebiyatı tarihi de nasibini almıştır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında Hammer Purgstall (öl. 1856) ve Alfred von Kremer (öl. 1889) gibi yazarların Arap edebiyatı tarihi hakkındaki eserleri öncü çalışmalar olarak öne çıkmıştır. Carl Brockelmann'ın (öl. 1956) kapsamlı eseriyle hızlanan yazım süreci gerek Batıda gerekse Doğuda onlarca Arap edebiyatı tarihi kitabının yazılmasıyla günümüze dek devam etmiştir. Birbirinden farklı okuyucu kitlelerine hitap eden eserlerin kaleme alındığı bu süreç, edebiyat tarihi literatürünün zenginleşmesine katkı sunmakla beraber kuramsal ve metodolojik birçok tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Arap edebiyatı tarihi yazımında farklı yaklaşımlar önerilmiş olup, teorik çerçevede bir birlik söz konusu değildir. Edebiyat tarihi araştırmacısı için edebiyat tarihi eserlerini anlama ve anlamlandırmayı zorlaştıran bu durum, edebiyat tarihi yazımının gelişiminin ilmî kriterlere göre yorumlanmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Nitekim edebiyat tarihi kitaplarını okurken onlardan yüksek derecede istifade edebilmek için yazarlarının bakış açılarını, konuya yaklaşım tarzlarını ve metotlarını bilmek son derece önemlidir. Bu önemin farkında olarak makalemizde Arap edebiyatı tarihi alanında ortaya konan çalışmalarda esas alınan kuramsal ve

metodolojik çerçeve konu edilmiştir. Makale, Arap edebiyatı tarihi yazımında çoğu zaman yazarlar tarafından net ve ayrıntılı bir şekilde ifade edilmemiş olan yazım kuramları ve yöntemlerini incelemeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda edebiyat tarihi yazımında Doğu ve Batı arasındaki felsefi farklılıklar, edebiyat-tarih ilişkisi, dönemlerin tespit edilme kriterleri ve en ideal edebiyat tarihi yöntemi gibi makalenin kapsamını aşan konulara girilmemiştir. Makalenin temel amacı, Arap edebiyatı tarihi yazımında uygulanan yöntem ve kuramlar hakkında bilgi vererek araştırmacıların alandaki eserlerin arka planına dair farkındalık düzeylerinin artmasına katkıda bulunmak, alana dair daha bilinçli bir okuma için geliştirici bir bakış açısı sunmak ve konunun birçok açıdan çalışılmayı bekleyen yönlerine dikkat çekmektir. Günümüzde Arap edebiyatı tarihi üzerine gerek dönemsel gerekse edebî şahsiyetler ve türler esas alınarak pek çok araştırma yapılsa da teorik yaklaşım ve metodoloji konusunda yapılan araştırmaların yok denecek kadar az olması alanda büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Makalemiz, bu boşluğu doldurma yolunda atılan mütevazı bir adım olarak değerlendirilebilir. Makalede ulaşılan sonuçları temellendirebilmek amacıyla araştırma boyunca nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici yöntem kullanılmış, elde edilen veriler ise analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu çerçevede konunun kapsamının anlaşılabilmesi için Arap edebiyatı tarihinin ortaya çıkışı ve Doğu dünyasına intikali üzerinde durulmuştur. Batıdan Doğuya gerçekleşen bu intikal sürecinde Arap edebiyatı tarihçileri arasında teorik ve metodolojik bir problem olarak edebiyat tarihi yazımının nasıl uygulandığı birincil kaynaklara bağlı olarak tartışılmıştır. Bu noktada Arap edebiyatı tarihi yazımının metodolojik temellerinin dayanakları ve etki alanları konu edilmiştir. Aynı zamanda metodolojik problemler arasında en çok benimsenen edebiyat tarihi yönteminin uzantıları ele alınmıştır. Değerlendirmeler sonucunda edebiyat tarihçilerinin eserlerinden hareketle Arap edebiyatı tarihi yazımında takip edilen yöntemlerin çok çeşitli olduğu ve bazı yöntemlerin sentezlenerek işlendiği tespit edilmiştir. Makale, takip edilen her bir yöntemin kendi içerisinde güçlü ve zayıf yönlerinin bulunması, edebiyatın doğası gereği alanın çok faktörlü karmaşık yapıda olması ve belli bir yöntem üzerinde ittifak sağlanamaması gibi etmenlerden hareketle bu sahada şimdiye kadarki birikimi bütüncül bir gözle değerlendiren derinlikli yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Tarihi Yazıcılığı, Edebiyat Kuramı, Dönemlendirme, Yöntem

Giriş

Yapısı itibariyle edebiyat tarihi karmaşık ve zor bir araştırma alanıdır. “Bir edebiyat tarihi yazmak mümkün müdür? Edebî bir ürün hem edebiyat hem de tarih açısından değerlendirilebilir mi? Edebiyat tarihi nesnel bir araştırma sahası mıdır?” soruları, söz konusu alanın zorluğunu gözler önüne serer. René Wellek (öl. 1995) tarafından ortaya atılan bu sorular, edebiyat tarihi yazımında sürekli gündeme gelen sorulardandır.¹ Bu ise, edebiyatın tarihle ilişkisi, tarihle ilişkilendirilmeyen edebî metinlerin değeri ve bibliyografik edebî çalışmaların etki alanı gibi birçok meselenin ele alınmasını zorunlu kılar. Batılı araştırmacılar, erken kabul edilebilecek bir dönemde edebiyat ve tarih arasında bir ilintinin oluşmasına katkı sunan bu meseleler üzerinde durarak edebiyatlarının tarihini yazmaya başlarlar. Sonraları “edebiyat tarihi” (Ar. تاريخ الأدب, İng. History of literature, Fr. Histoire de la littérature, Alm. Geschichte der literatur) olarak bilinen ve edebiyat tarihi araştırmalarını özgün bir disiplin hâline getiren bu yazım süreci sayesinde edebî hadiseler çeşitli yöntem ve kuramlar altında sınıflandırılır.²

Wellek, İngiliz şiirini ilk tarihlendiren kişinin Thomas Warton (öl. 1790) olduğunu kaydeder.³ Bu bilgiye göre ilk edebiyat tarihi çalışmaları 18. yüzyılda Batı’da ortaya çıkar. Bu tarihi destekleyen bilgiler aktaran Saldívar ise, “ulusal edebiyat” (national literature) teriminin ilk olarak 1780’lerden itibaren Almanya’da ortaya çıktığını, aynı dönemde İngiltere ve Fransa’da da ulusal edebiyat tarihlerinin yazıldığını kaydeder.⁴ Avrupa’nın merkezinde yaşanan bu gelişmeler, hem ulusun fikir dünyasını ve kültürel kodlarını yansıtan hem de tarihî verileri önemseyen edebî ve tarihî bir çalışma sahasının ortaya çıkışına zemin hazırlar.

¹ René Wellek-Austin Warren, *Nazariyyetü'l-edebe*, çev. Âdil Selâme (Riyad: Dâru'l-Merih li'n-Neşr, 1992), 251.

² Wellek-Warren, *Nazariyyetü'l-edebe*, 351-373; Clément Moisan, *Ma't-Tarihü'l-edebe?*, çev. Hasan et-Tâlib (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Cedid el-Muttehide, 2010), 50-81.

³ Wellek-Warren, *Nazariyyetü'l-edebe*, 251.

⁴ José David Saldívar, “Tracking English and American Literary and Cultural Criticism”, *Daedalus* 126/1 (1997), 159-169.

Ulus eksenli edebiyat tarihi çalışmaları Batı'da modern dönem bazında erken kabul edilebilecek bir tarihte ortaya çıkarken Arap edebiyatı tarihi için aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim Doğu dünyası ancak 19. yüzyılın sonlarında edebiyat tarihiyle tanışır. Bu tanışmanın, Batı'da Arap edebiyatı hakkında yapılan çalışmalara borçlu olduğu unutulmamalıdır. Carl Brockelmann'ın (öl. 1956) aktardığı üzere, ilk Arap edebiyatı tarihi çalışması Hammer Purgstall'ın (öl. 1856) 1850-56 yılları arasında Viyana'da yayımladığı yedi ciltlik *Literaturgeschichte der Araber* adlı eseridir.⁵ Şu hâlde edebiyat tarihi çalışmalarının 17. ya da 18. yüzyılda; Arap edebiyatı tarihi çalışmalarının ise 19. yüzyılda başladığı anlaşılır.

Purgstall'ın çalışmasını farklı boyut ve hacimlerde kaleme alınan birçok çalışma takip eder. Ancak bu çalışmalar arasından gerek içerik gerekse etki yönüyle en çok ses getiren, Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* adlı eseri olur. İlk cildini 1898 yılında Weimar'da yayımlayan Brockelmann, Arap edebiyatı tarihini ele alırken sonraki edebiyat tarihçilerini etkisi altında bırakan bir sınıflandırma ve dönemlendirme yöntemine başvurur.⁶ Arap edebiyatı tarihçileri Brockelmann özelinde Batılıların edebiyat tarihi yazımından etkilenirler. İlk Arap edebiyatı tarihi eserlerinin Batı'da kaleme alınması bunun temel sebebidir. Böylece Corcî Zeydân (öl. 1914) başta olmak üzere birçok edebiyat tarihçisi gerek eserlerinde gerekse eğitim-öğretim faaliyetlerinde Batı eksenli bir edebiyat tarihi yazımını benimser.⁷ Batılı araştırmacıların esas aldığı siyasi ya da tarihî dönemlendirmenin Arap edebiyatını yeterince yansıtmadığını düşünen Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937) gibi edebiyat tarihçileri ise, edebî tür ve temaların öne çıktığı bir sınıflandırmayı esas alırlar.⁸

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ortaya çıkışından itibaren Arap edebiyatı tarihi yazımında içerik ve yöntem eksenli bazı problemler gündeme gelir. Bir kısmı edebiyat ile tarih ilişkisinden kaynaklanan bu problemler, farklı hacimlerde birçok edebiyat tarihi eserinin kaleme alınmasında etkili olur. Ancak buna rağmen hangi yöntemin ya da sınıflandırmanın daha kapsayıcı olduğu tartışmalıdır. Bu ise, ideal bir edebiyat tarihi yazımının müphem bir mesele olarak kaldığını gösterir.

Bu çalışma, Arap edebiyatı tarihi yazımının ortaya çıkışındaki tarihî dinamikleri incelemek ve devam eden yöntem problemine dikkat çekmek üzere hazırlanmıştır. Gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında birçok Arap edebiyatı tarihi eseri kaleme alınmıştır. Ancak edebiyat tarihçilerinin kahir ekseriyeti, eserlerinde benimsedikleri yöntem hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmamışlardır. Hâliyle bu durum, müelliflerin edebiyat tarihini nasıl işledikleri, hangi yöntemi neden tercih ettikleri ve ideal bir edebiyat tarihi yazımının nasıl olması gerektiği sorularının cevapsız kalmasına neden olmuştur. Bu ise, Arap edebiyatı özelinde edebiyat tarihi yazımının uygulamada öne çıktığını ancak teorik yönden eksik kaldığını gösterir. Bunun farkında olarak çalışmada edebiyat tarihi yazımında öne çıkan yöntem ve kuramlar incelenmiştir. Ülkemizde alanında ilk olan bu çalışmadan önce Arap dünyasında benzer çalışmalar yapılmıştır. Şükrî Faysal'ın (öl. 1985) 1948 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye* eseri, alanın ilk çalışması olarak zikredilebilir. Edebiyat tarihi çalışmalarındaki yöntemlere dikkat çeken Faysal, kapsamlı bir yöntemin ve kuramsal çerçevenin gerekliliğine

⁵ Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.) 1/32.

⁶ Dönemlendirme için bk. Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 1/36-38.

⁷ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, nşr. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.), 1/5, 23.

⁸ Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, haz. Abdullah el-Minşâvi-Mehdi el-Buhkayrî (Mansura: Mektebetü'l-Îmân, ts.) 1/13-14.

dikkat çekmiştir.⁹ Faysal'dan sonra Hüseyin el-Vâd'ın (öl. 2018) 1979 yılında uzmanlık tezi olarak hazırladığı *Fî Ta'rîhi'l-edebe* eseri öne çıkar. Faysal'ın çalışmasından farklı olarak Vâd, edebiyat tarihinde belirli yöntemlere temas ederek bunların dört eserde nasıl uygulandığını ele almıştır.¹⁰ Arap edebiyat tarihi yazım yöntemlerini müstakil olarak inceleyen üçüncü kitap ise, İsâ b. Saîd el-Hükânî'nin 2018 yılında doktora tezi olarak hazırladığı *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebe'l-Arabî* eseridir. Hükânî, edebiyat tarihinin arka planına ve tarih-felsefe ilişkisinin edebiyata yansımına değindikten sonra öne çıkan yöntemleri tartışmıştır.¹¹

Sıralanan üç eserin yanı sıra makale düzeyinde de çalışmalar yapılmıştır.¹² Ancak derinliğine rağmen bu çalışmaların genişletilerek devam etmesi gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Bunun en önemli sebebi, edebiyat tarihinin gelişim kaydeden bir disiplin olmasıdır. Gerek önceki dönemlere dair yapılan yeni araştırmaların gerekse teorik ve entelektüel düzeydeki önerilerin, yeni çalışmalara duyulan ihtiyacı artırdığından söz edilebilir. Bunun için çalışmada Arap edebiyatı tarihi yazımında öne çıkan yöntemler üzerinde durulmuştur. Böylece çalışmada edebiyat tarihinin ne olduğu sorusuna cevap vermek yerine, bu alanda kaleme alınmış edebiyat tarihi eserlerinde öne çıkan metodolojik ve kuramsal meseleler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre başlıkta geçen “kuramsal” ifadesi, edebiyat tarihi araştırmalarında ortaya atılan kuram ve teorilere karşılık gelir. “Metodolojik” ifadesi ise, söz konusu kuram ve teorilerin Arap edebiyatı eserlerindeki uygulanma biçimini ifade eder.

Ülkemizde, konunun kuramsal ve metodolojik boyutlarıyla doğrudan ilgili olan araştırmaların bulunmayışı çalışmada literatür eksenli bilgiler verilmesinde de etkili olmuştur. Cangül Araz tarafından yazılan “Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın fî Ta'rîhi'l-Edeb Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri” başlıklı yüksek lisans tezinde konu tarihsel boyutlarıyla ele alınmış, edebiyat tarihi yazımını kriterlerine ve yöntemlerine değinilmiş ve bu yöntemler arasında bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak bu tezde Arap edebiyatı tarihi yazımının kuramsal ve metodolojik temellerine değinilmemiştir. Hatice Arslan Sözüdoğru'nun bazı Arap edebiyatı tarihi eserlerini içerik açısından tanıttığı ve eserler arasındaki benzer ve farklı yönleri kısaca değindiği “Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinin Değerlendirilmesi” başlıklı makalesi konumuzla ilgili gibi görünse de bu makalede Arap edebiyatı tarihi yazımında etkili olan felsefi arka planlar, kuramlar ve yöntemlere değinilmemiştir. Benzer bir durum Cahit Sarı tarafından hazırlanan, *Arap Edebiyatı Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu* başlıklı tez için de geçerlidir.¹³

Bu çalışmada edebiyat tarihi yazımında Batı ile Doğu arasındaki felsefi ve tarihî farklılıkları ortaya koyan tartışma ya da değerlendirmelerden ise uzak durulmuştur. “Edebiyat tarihinde dönemler nasıl tespit edilir? Bu alanda çalışma yapan araştırmacıların edebiyat tarihi anlayışı nasıldı? En ideal edebiyat tarihi yöntemi hangisidir?” gibi çalışmanın kapsamını aşan sorulara mümkün merteye

⁹ Şükrî Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebe'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1965), 12-243.

¹⁰ Hüseyin el-Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edebe: mefâhim ve menâhic* (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993), 7 vd.

¹¹ İsâ b. Saîd el-Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebe'l-Arabî dirâse nakdiyye fi felsefeti'l-edebe ve târihih* (Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdeti'l-Arabiyye, 2023), 13 vd.

¹² Muhammed el-Kettânî, “Nazarât fi menâhic et-ta'rîhi'l-edebe”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye USMBA* 1 (1978), 7-34; İbrahim Muhammed Mansûr, “Menâhicü't-ta'rîh li'l-edebe'l-Arabî fi'l-'asri'l-hadis (1850-1927)”, *el-Mecelletü'l-İlmiyye bi-Külliyyeti'l-Âdâb Câmiatü Tantâ* 14 (2001), 467-491.

¹³ Sultan Şimşek danışmanlığında hazırlanan tez için ve zikredilen diğer kaynaklar için bk. Cangül Araz, *Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığı ve Hüseyin el-Vâd'ın fî Ta'rîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Hatice Arslan Sözüdoğru, “Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 10/1 (2023), 19-31; aynı şekilde benzer bir çalışma için bk. Cahit Sarı, *Arap Edebiyatı Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 45-79.

temas edilmemiştir. Verileri toplama ve analiz etme olarak öne çıkan nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın temel amacı, edebiyat tarihi yazımında uygulanan yöntem ve kuramlar hakkında bilgi vererek konunun birçok açıdan çalışılmayı bekleyen yönlerine dikkat çekmektir.

1. Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Başlangıcı

Aydınlanma Çağı'na denk gelen 18. yüzyılda düşünürler arasındaki tartışmalar sonucunda toplumların tarihinin incelenmesi fikri ortaya çıkar. Bu fikir hayata geçirilerek medeniyetlerin gelişimi tarihî yönlerden incelenir. Edebiyat tarihi bu dönemde Fransa'daki gelişmelerin de etkisiyle ulus eksenli bir gelişim gösterir. Edebiyat tarihi kuramları da bu süreçle beraber ortaya çıkar. Bunlar arasında Fransız klasisizmi, Alman filolojik okulu, İngiliz-Anglosakson metinsel yaklaşımı ve 20. yüzyılın başlarında etkisini gösteren Rus biçimciliği yer alır. Farklı yaklaşımları sentezleyen edebiyat tarihi ilk başta ulusal kimlikle ilişkilendirilerek bir milletin medeniyetini tüm yönleriyle yansıtan ansiklopedik bir kimlik kazanır.¹⁴

Kabul edilen genel görüş, modern anlamda edebiyat tarihi yazımının Avrupa'da başladığıdır. Yazım sürecinde siyasi dinamikler belirleyici rol oynar. Modern edebiyat tarihi yazımı, ilk başta edebiyat mefhumunun bir bilgi sahası, estetik ve sanatsal yaratım ya da disiplin olarak diğer bilgi türlerinden, sanatlardan ve çalışma sahalarından ayrışmasıyla ortaya çıkar.¹⁵ İlerleyen dönemlerde ise, bilgilerin sıralanması yerine siyasi ya da tarihî dönemlere ayrılarak aktarılması şeklinde bir edebiyat tarihi yazım yöntemi gelişir. Kaynakların aktardığına göre, siyasi dönemlendirmenin ilk uygulayıcısı Andre du Chesne'dir (öl. 1640). Duschesne, Fransız edebiyat tarihi hakkında kaleme aldığı çalışmada edebiyatı siyasi ve tarihî hadiselerle bağlı olarak dönemlendirir.¹⁶ Başka araştırmacılar ise, dönemlendirme kavramının ilk kez 1634 yılında Pausin (öl. 17. yüzyıl) tarafından kullanıldığına, Christoph Keller Cellarius'ın (öl. 1707) ise, Avrupa tarihini üç ana döneme ayıran isim olduğuna dikkat çeker. Aslında bu tür dönemlendirme yönteminin prototipleri daha eskiye dayanır. 1582 yılında Papa XIII. Gregory (öl. 1985) tarafından Gregoryen takviminin tanıtılmasıyla yüzyıl, bin yıl ve on yıl kavramları önem kazanarak tarih ve zamanın doğruluğu için aritmetik olanaklar yaratılır. Bu süreçte dönemlendirme kavramı uygun bir zaman kategorisi hâline gelir.¹⁷

Siyasi ve tarihî dönemlendirme yöntemine başvuran 19. yüzyılın çoğu edebiyat tarihi eseri ulus, aidiyet ve medeniyet kavramları göz önünde bulundurularak kaleme alınır. Örneğin eleştirel tavırları çok farklı olsa da Henry Morley (öl. 1894) ve W. J. Courthope (öl. 1917), edebiyatın İngiliz ulusal kurumlarının gelişimini incelemek için bir belge olduğu varsayımını paylaşırlar. Bu görüş Edwin Greenlaw (öl. 1931) tarafından *The Province of Literary History* adlı eserinde açıklanır. Greenlaw, uygarlık tarihinin her şeyle ilgili olduğunu ve edebiyat tarihlerinin sadece güzel edebiyatlarla, basılı veya el yazması kayıtlarla sınırlı olmadığını savunur. Ayrıca resim, müzik veya arkeolojik kanıtların da incelenmesi gerektiğini ileri sürer. Greenlaw'ın teorisine göre edebiyat tarihçisi, edebiyat tarihini sadece uygarlık tarihi ile sıkı sıkıya ilişkilendirmekle yetinmemeli, onunla özdeşleştirmelidir.¹⁸

¹⁴ Fransız edebiyat tarihçisi Alain Vaillant'ın *L'histoire Littéraire* eserinde edebiyat tarihinin yaşadığı bu dönüşümler işlenmiştir. Ayrıca bk. Alain Vaillant, *'Avdetü târihi'l-edebe*, çev. Abdülcelil Nâzım (Dârülbeyzâ: Dâru Tobkâl li'n-Neşr, 2020), 4 vd.

¹⁵ Günül Özlem Ayaydın Cebe, "Edebiyat Tarihi Yazımında Yöntem Sorunsalı: Usûl mü, Ulus mu?", *Usûlden Yönteme Mehmed Fuad Köprülü'nün Edebiyat Tarihçiliği*, ed. Servet Gündoğdu-Kaan Kurt (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 64.

¹⁶ Vâd, *Fî Ta'rihi'l-edebe*, 140-141.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. A. Gangatharan, "The Problem of Periodization in History." *Proceedings of the Indian History Congress* 69 (2008), 862-871.

¹⁸ René Wellek, "Six Types of Literary History", *English Institute Essays* 1946 (New York: Columbia University Press, 1947), 109.

Romantik çağdan (1800-1850) sonra, pozitivizm ve doğa bilimlerinin prestijinin etkisi altında edebiyat tarihine dair başka bir anlayış hâkim olmaya başlar. Bu dönemde edebiyat tarihi, ilmî temellere dayanan bir bilim olarak düşünülür. Böylece edebiyat tarihi kavramının altı farklı işlevi ortaya çıkar: Kitapların tarihi, entelektüel tarih, ulusal uygarlıkların tarihi, sosyolojik yöntem, tarihsel görecelik ve edebî gelişimin içsel tarihi.¹⁹

Tarih ve edebiyat tarihi hakkında Batıda başlayan çalışmalar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren hızlanır. Buna karşılık aynı tarihlerde Doğu dünyasında bir edebiyat tarihi disiplini henüz yoktur. Arap dili ve edebiyatı tarihi çok eski dönemlere uzanmasına rağmen edebiyat tarihi çalışmaları geç dönemde ortaya çıkar. Arapça edebiyat tarihi kavramına ancak 19. yüzyılın sonlarında ihtiyaç duyulur. Bu dönemden önce edebî eser ve şahsiyetlerle ilgili çalışmalar tabakât gibi biyografik eserlerde ya da *el-Fihrist*, *Miftâhü's-sa'âde* ve *Keşfü'z-zünûn* gibi biyobibliyografik ve ansiklopedik çalışmalarda yer alır.²⁰ Yukarıda ifade edildiği üzere bu alandaki ilk çalışmalar, Batıda Avrupalı edebiyat tarihçileri tarafından gerçekleştirilir. Avusturyalı oryantalist Purgstall'ın 1850'de yayımladığı eser, Arap edebiyatı tarihi alanında ilk kabul edilir. Bu eserden sonra başka bir Avusturyalı oryantalist Alfred von Kremer (öl. 1889), halifeler döneminde Doğunun gelişimini incelediği bir eser kaleme alır. Forster Fitzgerald Arbuthnot (öl. 1901), Michael Jan de Goeje (öl. 1909), Italo Pizzi (öl. 1920), Clément Huart (öl. 1926), Carlo Nallino (öl. 1938) ve Reynold A. Nicholson (öl. 1945) gibi oryantalistler de önemli çalışmalara imza atarlar.²¹ Bütün bu çalışmalar, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında yapılır.²² Sıralanan çalışmalar, Arap edebiyatı tarihi yazımına önemli katkılar sağlar. Ancak gerek kaleme alındığı dönemdeki bilgi ve kaynak yetersizliği gerekse sistematik bir yöntemle sahip olmaması gibi özelliklerden dolayı Brockelmann'ın *GAL* isimli çalışması dışında birçok çalışmanın etki alanı zamanla sınırlanır.

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Arap edebiyatı tarihi araştırmalarında önemli bir gelişme yaşanır. Bu gelişme, Brockelmann tarafından başlatılan büyük Arap edebiyatı tarihi projesidir. Arap edebiyatı başta olmak üzere İslam medeniyetini temsil eden ilimlerin telif sürecini ele almayı amaçlayan bu proje, 20. yüzyılın başlarında başlar ve 1940'larda sona erer. Bu proje aracılığıyla Brockelmann, Arap mirasının canlılığına büyük katkılarda bulunur ve önceki oryantalistlerin izlerini taşıyan bir çalışma bırakır. Brockelmann'ın çalışmasının öne çıkmasındaki en önemli sebep, bilgi yönüyle kapsayıcı ve yöntem bakımından özgün olmasıdır.²³ Yine de Brockelmann'ın eserinin sistematik olmasında başka Alman oryantalistlerin çalışmalarının etkili olduğu unutulmamalıdır. Wilhelm Ahlwardt'ın (öl. 1909), Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmaları esas alan on ciltlik *Verzeichniss der Arabischen Handschriften* (1887-1899) adlı çalışması buna örnek verilebilir. Arapça yazmaları konu ve tür yönüyle tasnif eden ve eserlerin müellifleri hakkında bilgi veren Ahlwardt'ın eseri, *GAL*'ın temelini oluşturur.²⁴

İlk iki cildi 1898 yılında yayımlanan *GAL*, sadece Batıdaki edebiyat tarihi çalışmalarını değil, Doğu dünyasındaki edebiyat tarihçilerinin görüşlerini ve yazım anlayışlarını da şekillendirir. Zaten benzer Arapça çalışmalar da bu tarihten sonra yayımlanmaya başlar. Her ne kadar bu çalışmaların

¹⁹ Wellek, "Six Types of Literary History", 113.

²⁰ Örnek olarak bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*. thk. Eymen Fuâd Seyyid (London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs el-İslâmî, 1430/2009), 1/9 vd.

²¹ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*, 1/32-33.

²² Mansûr, *Menâhicü't-ta'rîh li'l-edeb*, 473-474.

²³ Mansûr, *Menâhicü't-ta'rîh li'l-edeb*, 473-474.

²⁴ Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Ahlwardt, Wilhelm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/28-29.

taslak hâli, 1900 yılından öncesine götürülse de kitap düzeyindeki çalışmalar 1900 yılından sonra ortaya çıkar. Aynı şey, İskender Âgâ Abkâryûs'un (öl. 1885) kadim Arap şairlerle ilgili derlemeleri ve Luvîs Şeyho'nun (öl. 1927) antolojik çalışmaları için de geçerlidir. Söz konusu çalışmalar, edebiyat tarihi çatısı altında değerlendirilse de asıl çalışmalar 1900 yılından sonra yapılır.²⁵ Bu durum, Alman oryantalist Brockelmann'ın Arap edebiyatı tarihi yazımına ne derece yön verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda Batı merkezli Arap edebiyatı tarihi yazımı başlangıç ve gelişim yönüyle iki döneme ayrılabilir:

Birinci dönem: Başlangıç dönemi olup Purgstall'ın Arap edebiyatı tarihine dair 1850 yılında yayımladığı eserle başlar. Bu dönemin, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan ulus edebiyatı anlayışından beslendiği unutulmamalıdır. İlk önce ulus merkezli ortaya çıkan edebiyat tarihi, daha sonra farklı ulusları kapsayacak şekilde genişler. Purgstall'ın eseri, ulus edebiyat anlayışından genel edebiyat anlayışına doğru başlayan bu genişlemenin ilk örneklerindedir.

İkinci Dönem: Brockelmann'ın 1898 yılında ilk cildini yayımladığı eseriyle başlayıp günümüze kadar devam eden dönemdir. Önceki edebiyat tarihi eserlerinden farklı bir yöntem benimsemesi, Brockelmann'ın eserinin Arap edebiyatı tarihinde dönüm noktası olmasını sağlar. Bu dönem, edebiyat tarihinin başlangıç dönemini geride bıraktığı gibi, sistematik edebiyat eserlerinin kaleme alınma sürecini de hızlandırır. Nitekim GAL eseriyle birlikte Arap edebiyatı tarihi yazımı, Doğu dünyasına hızlı bir şekilde intikal etmeye başlar.

2. Arap Edebiyatı Tarihi Yazımının Doğu'ya İntikalinde Ortaya Çıkan Yöntem Problemleri

19. yüzyılda Mısır'da yaşanan ilmî hareketlilik, Batıdaki çalışmaların yakından takip edilmesinin önünü açar. Aslında bu durum, sadece Mısır için geçerli değildir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul için de aynı şey söz konusudur. İstanbul'da edebiyat tarihçileri, Batıda ortaya çıkan edebiyat tarihi anlayışından etkilenecek şekilde çeşitli çalışmalar ortaya koyarlar. Nihad Çetin'e (öl. 1973) göre, ilk Arap edebiyatı tarihi eserlerinden kabul edilen medeniyet tarihi mahiyetindeki *Medresetü'l-Arab* buna güzel bir örnektir.²⁶ 1888 gibi erken kabul edilebilecek bir dönemde kaleme alınan bu eserde Batılı yazarlara dönük atıflar dikkate alındığında 19. yüzyılda özelde edebiyat tarihi, genelde ise sosyal bilimler noktasında ciddi bir iletişimin olduğu fark edilir.²⁷

Batıdaki edebiyat tarihi çalışmaları İstanbul'da olduğu gibi, Mısır'da da araştırmacıların dikkatini çeker. Arap edebiyatı tarihini yazma süreci, Arap kültürel mirasını ve özellikle edebiyatını anlamaya ve tarihlendirmeye yönelik bir gayret olarak ortaya çıkar. Bu süreç, geçmişten günümüze birçok kültürel, bilgiye dayalı ve medeniyetle ilgili faktörün etkisiyle şekillenir. İlk ve en önemli etki, Batı'dan intikal eden metodolojilerin hayranlıkla karşılanmasıdır. Batı menşeli metot ve kuramlar, içeriği yeterince araştırılmadan uygulanır.²⁸ Buna göre Doğulu edebiyat tarihçilerinin Brockelmann'ın eserinin yanı sıra başka Batılı araştırmacıların çalışmalarını da takip

²⁵ Bu durum, Edward Van Dyck ile Philippides Constantin'in 1892 yılında Bulak matbaasında basılan *Târîhü'l-Arab ve âdâbihim* eseri için de geçerlidir. Söz konusu eserde öğretici bir üslup esas alınmış, Arapların edebiyatı hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Bilgi için bk. Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*, 1/ن – م.

²⁶ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), VI-VII.

²⁷ Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslam Medeniyeti Tarihi (Medresetü'l-Arab)*, haz. Hüseyin Elmalı-Cüneyt Eren (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005), 27, 30, 35-36, 44.

²⁸ Hâlid Zigamî, *Menâhicü't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtüha'n-nazariyye hilâle'l-karnî'l-işrin* (Sétif: Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 386-388.

ettikleri iddia edilebilir. Tevfik el-Adl'in (öl. 1906) Almanya'da verdiği derslerde Arap edebiyatı tarihi hakkında notlar kaleme alması bunu teyit eder.²⁹

Aslında Doğu dünyasında Batı'daki edebiyat tarihi yöntemlerinden bağımsız olarak bazı orijinal girişimlerden söz edilebilir. Mısır'daki edebî faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlayan Hüseyin el-Mersafî'nin (öl. 1889) *el-Vesiletü'l-edebyyye* eseri bu girişimlerin başında gelir. Mersafî, bir yandan Asmaî (öl. 216/831) ve İbn Sellâm (öl. 231/846) gibi şiir eleştirmenlerinin görüşlerini, diğer yandan Câhiz (öl. 255/869) gibi edebiyatçıların değerlendirmelerini göz önünde bulundurarak şairleri Cahiliye, İslam ve Muhdes olmak üzere üç döneme ayırır. Her bir dönemin sanatsal yönleri hakkında bilgi verir. Bunun yanında Arap dil ilimleri ve belagatini sistematik kabul edilebilecek bir sınıflandırma çerçevesinde aktarır.³⁰ Mersafî'nin bu girişiminde herhangi bir siyasi ya da tarihî dönemlendirmenin etkisi görülmez. O, gelenekten beslenerek 19. yüzyılın sonlarında artan ıslahat hareketlerine katkı sağlamayı hedefler. Yine de edebiyat tarihçileri, Batıyı örnek alarak Mersafî'nin didaktik bir amaca dönük bu girişimini dönemlendirmeyi esas alan yazım yöntemine dönüştürürler.

Siyasi ve tarihî dönemlendirmeyi Doğuya taşıyan ilk isim olan el-Adl, 1887 yılında Mısır'da Dârululûm'dan mezun olduktan sonra Almanya'ya gider. Burada birçok oryantalistle görüşme fırsatı bulur. Almanya'da belli bir süre kaldıktan sonra Mısır'a döner. Batılı araştırmacıların Arap edebiyatı tarihine dair çalışmalarından etkilenerek benzer çalışmalar yapmaya karar verir. Hatta bu isteğini başka bir edebiyat tarihçisi Muhammed Bek Diyâb (öl. 1920) ile paylaşır. Bunun üzerine Diyâb, el-Adl'in fikirlerini ve Almanların edebiyat tarihi yöntemlerini örnek alarak 1897 yılında *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* adıyla iki ciltlik bir eser kaleme alır.³¹ Ahmed Mekkî (öl. 2017), "Arap edebiyatı tarihi (Târîhü'l-edebi'l-Arabî ya da Târîhu âdâbi'l-Arab)" başlığını kullanan ilk kişinin Diyâb olabileceğini ifade eder. Ayrıca o, bu başlığı Almanların Arap edebiyatı tarihi eserlerine vâkıf olan el-Adl'in önermiş olabileceğini kaydeder.³² Şükrî Faysal (öl. 1985) gibi araştırmacılar ise, "Arap edebiyatı tarihi" başlığını kullanan ilk kişinin el-Adl olduğu görüşündedir. Buna göre el-Adl'in gerek edebiyatı dönemlendirme gerekse edebî metinleri işlemede takip ettiği yöntem kendisinden sonraki edebiyat tarihçilerini büyük ölçüde etkiler.³³ el-Adl'in, Mısır'daki derslerinde Brockelmann gibi edebiyat tarihçilerinin yöntemlerini benimsediği ve onlardan etkilenerek edebiyatı dönemlere ayırdığı dikkate alındığında "Arap edebiyatı tarihi" başlığını Diyâb'a öneren ya da ondan önce kullanan isim olduğu ihtimalinden söz edilebilir.³⁴ Ne var ki seyahatleri ve yoğun eğitim-öğretim faaliyetleri, el-Adl'in konuyla ilgili bir eser kaleme almasına engel olur. Diyâb, eserini 1897 yılında yayımlarken el-Adl'in 1902'de tamamladığı eser ancak vefatından sonra, 1906 yılında yayımlanır.³⁵

Zeydân'ın 1890'lı yıllarda formalar hâlinde yayımladığı yazılar da Doğulu edebiyat tarihçilerinin Batıdaki çalışmalarından etkilendiğini gösterir. Hatırlanacağı üzere Zeydân'ın *Târîhu âdâb* eseri, esasen 1894-95 yılında Hilâl dergisinde yayımlanan yazıların genişletilmiş hâlidir.³⁶ Zeydân, 1911 yılında yayımladığı eserin başında edebiyat tarihi hakkında Arapça hazırlanan ilk çalışmanın kendi çalışması olabileceğini iddia eder. Zeydân sadece bununla yetinmez. el-Adl ve Diyâb'ın

²⁹ Hasan Tevfik el-Adl, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* (Amman: Dâru Usâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002), 19.

³⁰ Hüseyin el-Mersafî, *el-Vesiletü'l-edebyyye ila'l-'ulûmi'l-Arabiyye*, haz. Abdülaziz ed-Desûkî (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1982), 1/29 vd.

³¹ Muhammed Bek Diyâb, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* (Mısır: Matbaatü Cerîdeti'l-İslâm, 1317/1897), 1/1.

³² Tâhir Ahmed Mekkî, *el-Edebü'l-mukâren: usûluh ve tetavvuruh ve menâhicuh* (Dâru'l-Maârif, 1987), 174.

³³ Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebyyye*, 17-20.

³⁴ Adl'in dersleri için bk. İzzüddin el-Emîn, *Neşetü'n-nakdi'l-edebi el-hadis fi Mısır* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970), 53.

³⁵ Adl, *Târîhu âdâb*, 24-25.

³⁶ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/8.

çalışmalarını göz ardı ederek *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* (Arap edebiyatı tarihi) başlığını da ilk kez kendisinin kullandığını ekler.³⁷ Zeydân'ın, Diyâb'ın 1897 yılında Mısır'da yayımlanan eserinden haberi olduğu muhakkaktır. Buna rağmen o, 1897 yılından önce, yani 1894 yılında Hilâl dergisinde Arap edebiyatı tarihine dair yayımladığı yazıları gerekçe göstererek alandaki öncü ismin kendisi olduğunu vurgular.³⁸ Ancak Brockelmann, Arap edebiyatına dair yayımladığı ve 24 eserden oluşan listede Diyâb'ın eserini Zeydân'ın eserinden önceye sıralar.³⁹ Bu ise, el-Adl'in fikir ve öneri; Diyâb'ın müstakil eser; Zeydân'ın ise kapsamlı ve hacimli eser noktasında öncü olduğunu gösterir.

"Arap edebiyatı tarihi" başlığının ilk kez kim tarafından kullanıldığının tartışmalı olmasının temel sebebi, Arap edebiyatı tarihine ilgi duyan Doğulu edebiyat tarihçilerinin müstakil eserler yerine, sistematik olmayan notlar kaleme almalarıdır. Zeydân başta olmak üzere Adl, Diyâb, Hifnî Nâsif (öl. 1919) ve Hasan Nâil el-Mersafî (öl. 1935) gibi edebiyat tarihine ilgi duyan eğitimciler, sonradan kitaba dönüştürülecek notlar kaleme alırlar. Arap edebiyatı tarihi hakkında Doğu dünyasında ilk olma özelliğine sahip bu çalışmalar; farklı dergilerde neşredilen makaleler, öğrencilere sunulan ders notları ve eğitim-öğretim için oluşturulan formalar gibi özellikler taşır.⁴⁰

Sıralanan özelliklere dikkat edildiğinde edebiyat tarihi yazımında didaktik misyonun öne çıktığı ancak akademik vizyonun göz ardı edildiği fark edilir. Kuşku yok ki bu durum, kaleme alınan ilk edebiyat tarihi eserlerinin içeriğine ve konu sınıflandırmasına doğrudan etki eder. Örneğin Maârif Bakanlığı'nda müfettiş olan Diyâb'ın eseri eğitim-öğretim amacıyla kaleme alındığı için konular da ona göre işlenir. Aynı şekilde birçok yerde eğitim-öğretim faaliyetlerine katılan el-Adl'in eserinin hedef kitlesi öğrencilerdi.⁴¹ Yine Nâil el-Mersafî'nin 1907-1908 tarihinde *Edebü'l-lugati'l-Arabiyye* adıyla yayımladığı eser lise öğrencileri için hazırlanır.⁴² Muhtemelen bu husustaki en güzel örnek Zeydân ve Râfîi'nin eserleridir. 1907 yılında inşa edilen Mısır Üniversitesi'nin Arap edebiyatı konusundaki eksikliklerinin farkında olan Râfîi, üniversitedeki hocaları ve eğitimi hedef alan bir tenkit yazısı kaleme alır. Yazının yankı bulmasıyla üniversite heyeti, Arap edebiyatı tarihi hakkında bir kitap yarışması düzenler. Yedi ay sürenin verildiği yarışmanın birincisine yüz Mısır cüneyhi verilmesine karar verilir. Zeydân ve Râfîi'nin eserleri bu süreçte kaleme alınır. Ancak Râfîi, komisyon üyelerini ve eğitim sistemini ilmî bulmadığı için yarışmaya katılmaz.⁴³

Açıklamalara göre, Doğuda gelişen edebiyat tarihi yazımının çeşitli aşamalar geçirdiği anlaşılır. İhtiyaca ve dönemin konjonktürüne göre şekillenen bu aşamaların her birinde farklı nitelikte eserler kaleme alınır. Buradan hareketle Batıda olduğu gibi, Doğuda da Arap edebiyatı tarihi yazımını iki döneme ayırmak mümkündür:

Birinci dönem: Batı'daki benzer çalışmalardan etkilenen Doğulu edebiyat tarihçilerinin makale, kısa yazı ve ders notu gibi çalışmalar yaptıkları dönemdir. Bu dönemde Diyâb, el-Adl, Nâil el-Mersafî ve Hifnî Nâsif gibi eğitimcilerin yayımladıkları müstakil eserler, Arap edebiyatı tarihinin gelişmesine büyük katkı sağlar.

İkinci Dönem: Zeydân ve Râfîi'nin eserleriyle başlayan sistematik edebiyat tarihi yazımı dönemi olup hâlen devam etmektedir. Saîd el-Uryân'ın (öl. 1964) dikkat çektiği üzere, mezkûr iki ismin

³⁷ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/8.

³⁸ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/8.

³⁹ Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 1/33-35.

⁴⁰ Mansûr, *Menâhicü't-ta'rih li'l-edebe*, 476-477.

⁴¹ Adl, *Târîhu âdâb*, 22-24.

⁴² M. Hasan Nâil el-Mersafî, *Edebü'l-lugati'l-Arabiyye* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1908), 1/1-2.

⁴³ Râfîi, *Târîhu âdâb*, 1/6-7.

eserinden önce edebiyat tarihi hakkında ilmî-akademik bir çalışma yoktur. Konuyla ilgili önceki eserler, eğitim müfredatının gerektirdiği yöntemler çerçevesinde kaleme alınır.⁴⁴ Ancak Zeydân ve Râfiî'nin eserleri hem yöntem hem de hacim yönüyle daha üst bir kitleye hitap edecek şekilde hazırlanır.

Zeydân ve Râfiî'nin eserlerinden sonra Arap edebiyatı tarihi hakkında daha derinlikli ve sistematik eserler kaleme alınır. Bu durum, edebiyat tarihi literatürünün zenginleşmesi yönüyle olumlu bir gelişme olarak yorumlansa da metodolojik ve terminolojik açıdan önemli tartışmaları beraberinde getirir. Aslında Râfiî, 1911 tarihinde yayımladığı eserinin ilk cildinde Batı eksenli edebiyat tarihi yazımına karşı çıkararak konuyla ilgili tartışmaları başlatan isim olur.⁴⁵ “Arap edebiyatı tarihi nasıl yazılmalıdır? Konular nasıl sınıflandırılmalıdır? Dönemler neye göre ve nasıl ele alınmalıdır?” soruları çerçevesinde başlayan bu tartışmaların en önemli sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- Arap edebiyatı tarihi yazımının ilk olarak Batıda ortaya çıkması,
- Doğulu araştırmacıların Batıdaki çalışmaları örnek alması,
- Batıdaki yöntemlerin eğitim-öğretim açısından daha kapsayıcı olması,
- Doğudaki ilk edebiyat tarihi çalışmalarının ilmî gayeden çok öğretici bir misyon taşıması,
- Doğunun bu konuda Batıyı örnek almasının gerekli olduğuna inanılması,⁴⁶
- Batıya karşı İslam medeniyetini savunan gelenekçi bir anlayışın çıkması.

Bu ve benzeri saiklerin etkisiyle 20. yüzyılın başlarından itibaren Arap edebiyatı tarihine dair birçok eser kaleme alınır. Edebiyat tarihi yazımına yön veren bu eserlerden bir kısmı şu şekildedir:⁴⁷

Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye (1897), Muhammed Bek Diyâb

Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye (1902'de tamamlandı, 1906'da basıldı), Hasan Tevfik el-Adl

Edebiyyât el-lugati'l-Arabiyye (1906 ve 1909), kolektif

Edebü'l-lugati'l-Arabiyye (1907-1908), Muhammed Hasan el-Mersafi

Târîhü'l-edebe ev hayâti'l-lugati'l-Arabiyye (1909-1910), Hifnî Nâsîf

Târîhü'l-âdâbi'l-Arabiyye ya da el-Âdâbü'l-Arabiyye fi'l-karni't-tâsi' 'aşer (1910), Luvîs Şeyho

Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye (1911), Corcî Zeydân

Târîhu âdâbi'l-Arab (1911), Mustafa Sâdık er-Râfiî

Dikkat edilirse, sıralanan eserler, Arap edebiyatı tarihi yazımının ilk örneklerindedir. Yine de bu eserler, sonraki araştırmacıların edebiyat tarihi yazım yöntemlerini ciddi anlamda etkiler. Özellikle Brockelmann'ın izinden giden Zeydân'ın edebiyatı siyasi ve tarihî hadiselerle bağlı olarak dönemlendirmesi edebiyat tarihçileri için bir dönüm noktası olur. Elbette, Zeydân'dan önce el-

⁴⁴ Râfiî, *Târîhu âdab*, 1/5.

⁴⁵ Râfiî, *Târîhu âdâb*, 1/13-19.

⁴⁶ Örneğin Hifnî Nâsîf, Batı'daki Arap edebiyatı tarihi eserlerinin kaliteli ve öncü olmakla birlikte yeterli olmadığını, bu konuda Batılı araştırmacıların örnek alınarak daha iyi çalışmaların yapılması gerektiğini vurgular; bk. Hifnî Nâsîf, *Târîhü'l-edebe ev hayâti'l-lugati'l-Arabiyye* (Mısır: Matbaatü'l-Ceride, 1909-1910), 7.

⁴⁷ Brockelmann, *Târîhü'l-edebe'l-Arabî*, 1/33-35; Afif Abdurrahman, *el-Edebü'l-Câhilî fi âsârî'd-dârisîn kadîmen ve hadîsen* (Amman: Dâru'l-Fikr, ts.), 92-94; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I: Cahiliye Dönemi* (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014), 14-24.

Adl da edebiyatı bazı dönemlere ayırır. Ancak Zeydân'ın kapsamlı bir dönemlendirmeye gitmesi, zaten Doğuda yeni olan edebiyat tarihi yazımında metodolojik birçok tartışmanın önünü açar. Aşağıda görüleceği üzere, edebiyat tarihçileri 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan bu süreçte ihtiyaca ya da amaca göre şekillenen yazım yöntemleri benimserler.

2.1. Arap Edebiyatı Tarihi Yazımında Yöntem Sorunu

Edebiyat tarihi çerçevesinde gündeme gelen kuramsal ve metodolojik problemlerin başında edebiyat kavramının yorumlanma biçimi gelir. Örneğin Fransız edebiyatçı Gustave Lanson (öl. 1934), edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir parçası olarak görür. Bundan dolayı Fransız edebiyatını millî hayatın bir görünüşü kabul eder.⁴⁸ Fuad Köprülü (öl. 1966) de bir milletin geçmişteki fikrî ve hissî yönlerini yansıtmaya açısından edebiyat tarihini medeniyet tarihinin, yani bir milletin genel tarihinin parçası olarak değerlendirir.⁴⁹

Edebiyat tarihi yazımında ortaya çıkan metodolojik problemler, Batıda edebiyat ile tarih ilişkisi çerçevesinde şekillenen anlayıştan kaynaklanır. Özellikle Abel François Villemain'in (öl. 1870) edebiyat ile tarih arasında sıkı bir bağ kurması ve edebiyatın anlaşılması için tarihi bir araç görmesi, edebiyat tarihi disiplinin gelişmesinde etkili olur.⁵⁰ Bu anlayışa göre edebiyat, ortaya çıktığı toplumdaki gelişmelerden etkilenen ve bu gelişmelere yön veren önemli bir alandır. Charles Sainte Beuve (öl. 1869) ise, edebî şahsiyetlerin biyografilerini ve özel yaşamlarını dikkate alarak eserlerini anlamaya çalışır. Bu durumu bir adım ileriye taşıyan Hippolyte Adolphe Taine (öl. 1893), edebiyata bilimsel bir yaklaşım kazandırmak için çabalar. Böylece birey (cins), zaman ve mekân üçlüsünden hareketle edebiyatı yorumlar. Ona göre edebiyat, belirli bir dönem ve mekânda yaşayan toplumun (bireylerin) yansımasıdır. Bir edebiyat araştırmacısı, bu unsurları göz önünde bulundurarak edebî gelişmeleri yorumlamalıdır. Bu ve benzeri yaklaşımlar sonucunda edebiyat ve edebî eleştiri ekseninde tarihsel yöntem (historical method), biyografik yöntem (biographical method) ve eleştirel yöntem (critical method) olmak üzere üç temel yöntem ortaya çıkar.⁵¹

Bu yöntemler, sadece Fransa'da değil, Almanya gibi başka Avrupa ülkelerinde de uygulanır. Özellikle edebiyat-tarih ilişkisine dayanan tarihsel yöntem Almanyalı edebiyat tarihçileri tarafından esas alınır. Bu yönetime göre edebiyat, toplumun siyasi ve fikri gelişimi hakkında doğru bilgiler verir. Aynı şekilde siyasi ya da tarihî olaylar, edebî gelişmelerin bilinmesinde kilit konumdadır.⁵² Bu anlayışla hareket eden Brockelmann, edebiyatı toplumu bütünüyle yansıtan ayna olarak görür. Buna göre edebiyat tarihçisi, sadece şiir ve nesir gibi edebî ürünleri değil, ilgili toplumun dilinde kaleme alınan her şeye vâkıf olmalıdır.⁵³ O, bu düşünceden hareketle eserinde Arap edebiyatı adı altında disiplin ayırımına gitmeden İslam coğrafyasında Arapça kaleme alınmış tüm eserlere, müelliflere ve söz konusu eserlerin bulunduğu kütüphane isimlerine yer verir.⁵⁴

GAL eserinin Arap edebiyatı tarihi yazımında önemli kabul edilmesini sağlayan husus, sadece konuyla ilgili biyografik ve bibliyografik bilgiler vermesi değildir. Daha önce belirtildiği üzere Alman oryantalist Ahlwardt'ın bu yönde bir çalışması vardır. Aynı şekilde yıllar sonra Fuat Sezgin

⁴⁸ Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl Edebî Metin ve İnsan*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 52.

⁴⁹ Atiye Gülfir Gündoğdu, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl, Köprülüzâde Mehmed Fuad", *Usûlden Yönteme Mehmed Fuad Köprülü'nün Edebiyat Tarihçiliği*, 254-255.

⁵⁰ Ahmed eş-Şâyib, *Usûli'n-nakdi'l-edebeî* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1994), 92.

⁵¹ Şâyib, *Usûli'n-nakdi'l-edebeî*, 92-93.

⁵² Şâyib, *Usûli'n-nakdi'l-edebeî*, 94-95.

⁵³ Brockelmann, *Târihü'l-edebeî'l-Arabî*, 1/3-7.

⁵⁴ Brockelmann, *Târihü'l-edebeî'l-Arabî*, 1/193-203.

(öl. 2018) tarafından *GAS* adıyla daha kapsamlı ve nitelikli bir çalışma yapılır. Şu hâlde *GAL*'ın edebiyat tarihi yazımındaki asıl önemi edebiyatı dönemlendirmedeki metodolojik ve bütüncül yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, eseri Arap edebiyatı tarihi yazımında temel kaynaklardan biri hâline getirir. Tarih-edebiyat arasındaki ilişkiye önem verdiği anlaşılan Brockelmann, Arap edebiyatını iki temel döneme ayırır:⁵⁵

1. Başlangıcından Emevîler'in sonuna kadar Arap edebiyatı
2. Arapça eksenli İslam edebiyatı

Bu sınıflandırmada, Brockelmann'ın toplumsal olayları esas alan sosyolojik temelli bakış açısı dikkat çeker. Şöyle ki o, Arap toplumunun hâkim olduğu ve başka milletlerle karışmadığı (ya da oldukça az karıştığı) dönemi ayrı olarak değerlendirir. Cahiliye'den başlayan bu dönem, Arap milliyetçiliğiyle bilinen Emevîler'in yıkılışına kadar sürer. Bu döneme sırasıyla Cahiliye, Sadrü'l-İslâm (Hz. Peygamber ve halifeler dönemi) ve Emevî dönemi dâhildir. Arapların yanı sıra Fars ve Türk milletlerinin etkili olduğu ikinci dönem ise, Abbâsîlerle başlar. Brockelmann bunu kendi içinde beş döneme ayırır:⁵⁶

1. Abbâsîler döneminde Irak'ta parlayan edebiyat dönemi (750-1000)
2. Abbâsîler döneminde edebiyatın son parlama dönemi (1000-1258)
3. Sultan Selim'in Mısır fethine kadar devam eden Moğol dönemi (1258-1517)
4. 1517 yılından 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönem
5. Modern Arap edebiyatı dönemi (19. yüzyılın ortası-günümüz)

Siyasi ve tarihî olayların belirleyici rol oynadığı bu sınıflandırmada Brockelmann, edebiyatı gelişen olaylara tabi kılar. O, tarihî gelişmelerin edebî ürünler üzerindeki etkisini dikkate alarak Arap edebiyatını iki döneme ayırır. Birinci dönemi Emevîler'in sonuna kadar devam ettirmesinin sebebi de budur. Şöyle ki Brockelmann'a göre, İslam'ın ortaya çıkışı Arap şairleri derinden etkilemez. Emevî dönemi şairlerinin, Cahiliye şairlerinin izinden giderek farklı temalarda şiirler söylemeleri buna delildir. İslam ancak Abbâsîler dönemiyle etkisini göstermeye başlar.⁵⁷ Dikkat edilirse Brockelmann, toplumun düzenini ciddi anlamda değiştiren İslam dini gibi önemli bir hadiseyi edebiyata etkisi yönüyle değerlendirir. O, edebiyatın tarihî hadiselerden ne derece etkilendiğini, şair ve müelliflerin bu etkilenme sonucu hangi edebî faaliyetlerde bulduklarını inceleyerek edebiyat tarihini dönemlendirir. Kuşku yok ki bu bakış açısı onun, bazı dönemleri edebiyatın durakladığı hatta gerilediği dönemler olarak tanımlamasına sebep olur.⁵⁸ Böyle bir dönemlendirmeye karşı çıkan Régis Blachère (öl. 1973), tarihî ve edebî gelişmelerin eş zamanlı yaşanmadığına dikkat çeker. Ona göre edebiyatın gelişmesi, Şam'da önemli medeniyet merkezlerinin oluşması, Suriye ve Irak'ın öneminin artması gibi nedenlere bağlıdır. Bu gelişmelerin doğrudan siyasi ya da tarihî hadiseler altında değerlendirmek edebiyat tarihçisini isabetli olmayan çıkarımlara ulaştırabilir.⁵⁹

Bazı Doğulu edebiyat tarihçileri, Batı eksenli edebiyat tarihi yazım anlayışını kendi edebiyatlarına göre yeniden düzenlemek yerine olduğu gibi kabul ederler. Yine de Doğulu edebiyat tarihçilerinin

⁵⁵ Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 1/37-38.

⁵⁶ Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 1/37-38.

⁵⁷ Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 1/36.

⁵⁸ Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 5/1-2.

⁵⁹ Régis Blachère, *Târihü'l-edebî'l-Arabî el-'asrû'l-Câhilî*, çev. İbrâhim Keylânî (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 12-13.

hepsinin Batılıların, özellikle Brockelmann'ın etkisi altında kalmadığını belirtmekte fayda vardır. Edebiyat tarihçisinin misyon ve vizyonu, Batıdan doğrudan etkilenme ya da Batıya karşı çıkmada etkili olur. Şöyle ki Brockelmann ve diğer Batılı oryantalistler, Arap edebiyatını tanımak ve hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için çalışmalar yaparken, ilk dönem Doğulu edebiyat tarihçileri eğitim-öğretim faaliyetlerini göz önünde bulundurlar. Bu ise, erken kabul edilecek bir dönemde farklı birçok yöntemin ortaya çıkmasını beraberinde getirir. Hâliyle bu süreç, Batıda ortaya çıkan yöntemlerin Doğuya ait bir edebiyat anlayışı üzerinde uygulanmasının doğruluğunun sorgulanmasına yol açar. Râfiî eserinde bu sorgulamayı yaparak Batı'dan uyarlanan edebiyat tarihi yöntemlerinin Arap edebiyatına uygulanmasının yanlış olduğunu savunur. Ona göre, söz konusu yöntemler, Batı merkezli edebiyat tarihi için uygun olabilir ancak Arap edebiyatı için hiçbir şekilde uygun değildir.⁶⁰

Doğulu edebiyat tarihçileri tarafından kaleme alınan Arap edebiyatı tarihi eserlerine bakıldığında metodoloji sorununun farkında oldukları görülür. Edebiyat tarihçileri, edebiyat tarihi yazımında farklı metot ve kuramların ihtiyaca göre şekillendiğini biliyorlardı. Bu durum, onların Batı'daki edebiyat tarihi yazım yöntemlerini rastlantısal bir şekilde uygulamadıklarına, eserlerindeki yöntemlerin bilinçli bir tercih sonucu olduğuna işaret eder. Örneğin eserini beş döneme ayıran el-Adl, edebiyatın siyasi ve dinî gelişmelere kayıtsız kalmadığı fikrindedir. Ona göre edebiyat, İslam'ın ortaya çıkışıyla parlar. Ancak İslam bölgesinde siyasi kargaşa edebiyatın duraklamasına sebep olur.⁶¹ Almanya'da birçok oryantalistle tanışan el-Adl'in bu yaklaşımının Almanlardan intikal ettiği düşünülebilir. Yine de bu durum, siyasi ve tarihî dönemlendirmenin kazanımlarının farkında olduğu ve ne anlama geldiğini bildiği gerçeğini değiştirmez.

el-Adl'in fark ettiği metodolojik problemi Zeydân ve Râfiî de fark eder. Zeydân, eserini konulara mı yoksa dönemlere (asırlara) mi ayırma hususunda kararsız kaldığına dikkat çeker. O, iki tür tasnifin zorluklarına temas etmekle birlikte edebiyatı dönemlere ayırmayı tercih eder.⁶² Zeydân'ın aksine konu ve temalara göre bir edebiyat tarihi anlayışı benimseyen Râfiî ise, dönemlendirme yönteminin olumsuz yönlerine atıf yaparak ideal tasnifin tür ve konu eksenli olduğunu belirtir.⁶³ Ona göre edebiyat, tarihî olaylara göre değil, edebî olaylara göre tasnif edilmelidir. Yani rivayet, şiir, mersiye, hitabet vb. gibi edebî tür ve konular, döneme etkisi bağlamında incelenmelidir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Doğulu edebiyat tarihçileri hangi yöntem ve kuramın nasıl bir işlevi olduğunun farkındaydılar. Bu farkındalıktan hareketle eserlerini kaleme alırlar. Zeydân, Râfiî, Tâhâ Hüseyin (öl. 1973), Ömer Ferrûh (öl. 1987), Necîb el-Behbîti (öl. 1992), Hannâ el-Fâhûrî (öl. 2011) ve Şevkî Dayf (öl. 2005) gibi birçok edebiyat tarihçisi siyasi, tarihî, tematik ve ekol eksenli sınıflandırmaları biliyorlardı.⁶⁴ Ancak dönemin konjonktürü, müelliflerin edebiyat tarihine yaklaşımları, akademik temayül, milliyetçilik ve ilmî duyarlılık gibi birçok faktör dolayısıyla farklı yöntemlere başvururlar. Açıklamalar çerçevesinde Zeydân'ın 1894-95 yıllarında Hilâl dergisinde yayımladığı yazılarla Doğu'da başlayan Arap edebiyatı tarihi yazımı sürecinde öne çıkan başlıca yöntemler şu şekilde sıralanabilir:⁶⁵

⁶⁰ Râfiî, *Târîhu âdâb*, 1/13-14.

⁶¹ Adl, *Târîhu âdâb*, 32-33.

⁶² Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/9.

⁶³ Râfiî, *Târîhu âdâb*, 1/19.

⁶⁴ Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edeb*, 223-231.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 12-219; Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edeb*, 231-384.

2.1.1. Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme: en-Nazariyyetü'l-Medresiyye

Edebiyat tarihinin siyasi ve tarihî hadiseler dikkate alınarak dönemlere (asırlara) ayrılması bu kuramla başlar. Bu kuram ya da yöntemin en-Nazariyyetü'l-Medresiyye olarak isimlendirilmesinin temel sebebi, eğitim müfredatını esas alan birçok edebiyat çevresinde benimsenmiş olmasıdır. Uygulamada öne çıkan adı ise, siyasi dönemlendirmedir. Bu dönemlendirmede edebiyat tarihi ile siyasi ve toplumsal değişimler arasındaki eşzamanlılık ve karşıtlıklar incelenir. Edebî eserlerin ortaya çıkışı veya değişimi ile zamanın siyasi veya sosyal olayları arasındaki ilişki araştırılır.⁶⁶ Bu kurama göre, edebiyat tarihinin dönemlendirilmesi siyasi tarihe bağlıdır. Siyasi ve dinî gelişmeler, edebiyatı şekillendirdiği gibi, gelişmesine ya da gerilemesine sebep olur. Mezkûr yöntemin Arap edebiyatı özelinde Batıdaki en önemli temsilcisi Brockelmann iken Doğu'daki ilk temsilcisi Alman edebiyat tarihçilerinden etkilenen el-Adl'dir. Bu kuramı eserinde yöntem olarak uygulayan el-Adl, edebiyat tarihini beş ana döneme ayırır (Cahiliye, İslam'ın başlangıcı, Emevîler dönemi, Abbâsîler ve Endülüs dönemi ile günümüze kadar kurulan devletler dönemi).⁶⁷ Nâil el-Mersafî'nin *Edebü'l-lugati'l-Arabiyye*, Zeydân'ın *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, Ahmed el-İskenderî (öl. 1938) ve Mustafa 'Anânî'nin (öl. 1943) hazırladığı *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târihihi* eseri için de aynı çıkarımlarda bulunulabilir.⁶⁸ Bunun yanında Zeyyât da edebiyat tarihini beş ana döneme ayırarak el-Adl ve Zeydân'ın izinden gider.⁶⁹

Açıklamalardan hareketle denilebilir ki eğitim misyonu taşıyan edebiyat tarihi eserlerinde siyasi ve tarihî dönemlendirmeyi esas alan edebiyat tarihi yazımı benimsenir. Nitekim yukarıda sıralanan eserlerin hepsi ya lise ya da lisans eğitimi için hazırlanır. Bu ise, edebiyat tarihi yazımında metodolojik problemin temelde ihtiyaca göre şekillendiğini gösterir. Hedef kitlenin öğrenciler olması, söz konusu müelliflerin daha anlaşılır ve sistematik görünen bir dönemlendirme yöntemine başvurmalarına sebep olur. Muhtemelen Zeydân'ın konu ve dönem eksenli bir ayırım arasında kararsız kaldıktan sonra dönemlendirme yöntemini tercih ederek edebiyat tarihini altı döneme ayırmasının sebebi de budur.⁷⁰ Hatırlanacağı üzere o, ilgili eserini Mısır Üniversitesi'nin eğitim müfredatına dahil etmek üzere düzenlenen kitap yarışmasına binaen kaleme alır. Eğitim misyonunun öne çıktığı böyle bir yarışmada öğrencilerin daha fazla istifade edebileceği dönemlendirme yöntemine başvurması tabiidir. Yine de Râfiî, bu ayrıntıyı göz ardı eder ve Batıdan uyarlanan dönemlendirme yönteminin Arap edebiyatına uygun olmadığını savunur. O, okul/eğitim-öğretim eksenli bu yöntem yerine, tema ve konuların esas alındığı bir yöntemle başvurur.⁷¹ Siyasi bir dönemlendirmenin edebiyatın gelişimini ve iç yüzünü tam yansıtmadığını ifade eden Tâhâ Hüseyin ise, edebî ekollerin esas alındığı bir yöntem sunar.⁷² Ancak bu durum, Faysal'ın da belirttiği gibi, edebiyat tarihi yazımında siyasi ve tarihî dönemlendirme yönteminin baskın olmasının önüne geçemez.⁷³

2.1.2. Edebî Tür Dönemlendirmesi: Nazariyyetü'l-fünûn el-edebiyye

Şiir, nesir, hitabet ve recez gibi edebî türleri ya da medih, mersiye ve hiciv gibi şiirin alt türlerini ilk ortaya çıkışından günümüze kadar incelemeyi esas alan yöntemdir. Buna göre siyasi ve tarihî olayların müdahil olduğu dönemselsel bir ayırımdan bağımsız olarak her bir türün gelişimi incelenir.

⁶⁶ Vâd, *Fi Ta'rîhi'l-edebe*, 140-142.

⁶⁷ Adl, *Târîhu âdâb*, 33.

⁶⁸ Nâil el-Mersafî, *Edebü'l-lugati'l-Arabiyye*, 1/2; Ahmed el-İskenderî-Mustafa 'Anânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târihihi* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1925), 10.

⁶⁹ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî li'l-medârisi's-senâviyye ve'l-ulyâ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 5.

⁷⁰ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/9, 23.

⁷¹ Râfiî, *Târîhu âdâb*, 1/13-19.

⁷² Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edabi'l-Câhili* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1964), 37-42.

⁷³ Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye*, 23-24.

Aslında bu yöntem, edebiyatı siyasi ya da tarihî gelişmelerden soyutlamaz. Ancak edebiyatın gelişimini de bu türlerin gelişimine göre yorumlamaz. Tarihî dinamiklerden ziyade bölgesel koşulların öne çıktığı bu yöntem sayesinde edebî bir türün hangi dönemde nasıl bir gelişim gösterdiği saptanabilir. Örneğin gazel türünün Cahiliye'deki gelişimi ile Endülüs'teki gelişiminin aynı olup olmadığı bu yöntemle anlaşılabilir. Bu yöntemde esas olan, zaman ve mekân faktörünün edebî türlerin gelişimi bakımından doğru yorumlanmasıdır.⁷⁴ Ancak bunun için metinlerin izi dikkatli bir şekilde sürülmeli, hangi metinlerin nasıl bir gelişme ya da gerileme yaşadığı tümevarım yöntemiyle tespit edilmelidir.⁷⁵

el-Fünûn el-edebiyeye yöntemi, şiir ve nesir türlerini tümevarımsal bir metotla inceler. Edebî türün ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve hangi dönemde parladığı hususları üzerinde durur. Ancak bu yöntemin parçacı bir nitelik arz etmesi, edebiyat araştırmacılarının bazı güçlüklerle karşılaşmalarına neden olabilir. Misal vermek gerekirse, şiirin alt türlerinden olan medih (övgü) şiirinin gelişimini incelemek isteyen bir araştırmacı ilk önce Cahiliye döneminden başlamalıdır. Bu yöntemin zorluğu da burada belirir. “Edebiyat tarihçisi hangi şairden başlamalıdır? Her dönemden bir örnek mi seçmelidir?” soruları bu aşamada edebiyat tarihçisini bir çıkmaza sürükler.⁷⁶ Eserinde bu yöneme başvuran Râfiî, evrim ve gelişim teorilerini dikkate alarak edebiyat tarihçisinin işini kolaylaştırmaya çalışır. Buna göre nasıl ki insan çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk ve yaşlılık gibi aşamalardan geçiyorsa edebî türler de öyle aşamalardan geçer.⁷⁷ Şu hâlde edebî tür dönemlendirmesinin biyolojik/evrim modeli tabanlı bir dönemlendirme biçimi olduğu söylenebilir. Bu şekilde edebî ürünlerin gelişim ve değişimi, canlı organizmaların yaşam evreleriyle eşleştirilir. Bazı türlerin doğumu, olgunlaşması ve ölümü başka edebî türlerin dönüşümüne ya da yenilenmesine katkıda bulunur. Bu yöntemin, edebî şahsiyeti ve onu çevreleyen unsurları ihmal ettiği söylenebilir. Râfiî'nin eserinde, özellikle ikinci cildinde edebî şahsiyetlerin göz ardı edilmesi bunu gösterir.⁷⁸

2.1.3. Edebî Şahsiyeti Merkeze Alan Dönemlendirme: Nazariyyetü hasâisi'l-cins

Edebî şahsiyetlerin ontolojik olarak incelenmesi sonucu ortaya koydukları eserlerin yorumlanmasını esas alan bir edebiyat tarihi yöntemidir. Bu yöntemde esas olan, edebî şahsiyetin, aidiyetinin ya da kimliğinin edebî birikimiyle bağıdır. Böyle bir bağı doğru bir şekilde saptanması hâlinde edebî eserlerin nasıl şekillendiği ve hangi mesajlar taşıdığı daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. Mahmûd el-Akkâd (öl. 1964), Abbâsî şairlerinden İbnü'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) şiirlerini incelerken bu yöntemden istifade eder.⁷⁹

Edebî ürünler kadar edebî şahsiyetleri inceleyen bu yöntemin temel iddiası, Arap edebiyatının Araplarla sınırlı olmadığıdır. İslâm'a girdikten sonra Arapça eser veren diğer milletlere mensup kişilerin katkısı buna örnektir. Söz konusu milletler arasında gerek fiziki gerekse psikolojik olarak birtakım farklılıklar vardır. İslâm, bu farklılıkları kaldıran dinamiklere sahip olsa da edebiyat bunlardan etkilenir.⁸⁰ Dolayısıyla edebiyat tarihçisi, edebî eserden önce bu eseri ortaya koyanı incelemelidir. Eser sahibinin (edebî şahsiyetin) doğru incelenmesi hâlinde edebî ürünlerin hangi

⁷⁴ Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 77.

⁷⁵ Bu yöntemle kaleme alınmış örnek eser için bk. Seyyid Nevfel, *Şi'rû't-tabî'a fi'l-edebî'l-Arabî* (Kahire: Matbaatü Mısır, 1945), 4 vd.

⁷⁶ Benzer eleştiriler için bk. Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 83-87.

⁷⁷ Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edeb*, 328-329.

⁷⁸ Râfiî, *Târîhu âdâb*, 2/72-380; Râfiî'nin edebiyat tarihi anlayışı hakkında daha fazla bilgi için bk. İsâ b. Saîd el-Hükânî, “et-Ta'rîh li'l-luga ve'l-ağrâz eş-şi'riyye 'inde'r-Râfiî (dirâse nakdiyye fi nazariyyeti't-tetavvur)”, *Mecelletü'l-Halîl li'd-Dirâsât el-Lugaviyye ve'l-Edebiyye* 8/12 (2023), 103-143.

⁷⁹ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *İbnü'r-Rûmî hayâtüh min şi'rih* (Beyrut: Menşûrâ el-Mektebeti'l-Asriyye, ts.), 6 vd.

⁸⁰ Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 92.

özellikler taşıdığı ve bu özelliklerin döneme ya da bölgeye göre nasıl bir gelişim gösterdiği tespit edebilir.

2.1.4. Kültürel Kuram: en-Nazariyyetü's-sekâfiyye

Faysal'a göre bu kuram, edebiyat tarihini dönemlere ayırmaz. Edebiyatı tarihî ya da ontolojik bir çalışma alanı olarak görmez. Aynı şekilde bir tür ya da konuyu tarihî derinlik içinde almaz. Bunun yerine, edebiyatı kültürün bir yansıması olarak görür. Edebî ürünlerde hissedilen duygu ve düşünceler, aslında kültürün birer sonucudur.⁸¹ Bu kurama göre, edebiyat tarihçisi ilk önce metinleri tahlil etmelidir. Kapsamlı tahlilden sonra kültürün metin kurucu üzerindeki etkisini tespit etmelidir. Daha sonra bu kültürün aidiyetlerini ortaya koymalıdır.

Aidiyet ya da kimlik tespiti noktasında kültürel dönemlendirme, bazı yönlerden edebî şahsiyete yoğunlaşan Ecnâs yöntemine benzer. Şöyle ki kültürel dönemlendirme yöntemi, metinleri esas alarak metin kurucunun kültürünü ve bu kültürün hangi ortamda oluştuğunu belirlemeye çalışır. Ecnâs yöntemi ise, metinlerden hareketle metin kurucunun mensup olduğu milleti yorumlar. Her iki yöntemin araştırma-inceleme sahasını metin oluşturur. Kültürel dönemlendirme yöntemi, İslam çatısı altında Arap, Fars, Türk, Hint ve Rum gibi birçok milletten insanları birleştirdiğini, bunların edebî hayata farklı düzeyde katkılar sağladıklarını belirtir. Buna göre, her biri farklı kültüre mensup bu kişilerin Arap çatısı altında değerlendirilmesi uygun değildir. Asıl olan, Arapça çalışmalar yapan bu kişilerin kültürel kodlarını tespit etmektir. Edebiyatın ilmî bir tarihinin olması ancak bu şekilde mümkündür.⁸²

Kültürel dönemlendirme, edebiyat ile kültür arasında sıkı bağ kurar. Aslında Arap şiirinin gelişimine bakıldığında bu yöntemin mantıki örgüye sahip olduğu fark edilir. Hatırlanacağı üzere Arap şiiri, Farslıların Arap toplumunda etkili olmaya başladıkları Abbâsîler döneminde farklı üslup ve biçimler kazanır. Bunun temel sebebi, değişen şartlar olur.⁸³ Karşılaştırmalı edebiyat sahasına dâhil edilebilecek bu yöntem sayesinde edebî çalışmaların otantik yönü ve başka kültürlerden etkilenme boyutu saptanabilir.

2.1.5. Sanat Ekolleri Yöntemi: Nazariyyetü'l-mezâhib el-fenniyye

Adından da anlaşılacağı üzere bu yöntem, edebiyat tarihini öne çıkan şiir ve nesir ekolleri çerçevesinde inceler. Edebiyat tarihi yöntemleri arasında klasik dönem edebiyat anlayışına en çok benzeyenin sanat ekolleri yöntemi olduğu söylenebilir. Nitekim bu yöntemle göre, şairlerin ya da edebiyatçıların uzmanlaştığı sahalar birer ekoldür. Bu ekolün uzantıları tarihî derinlik içinde saptanmalı ve sınıflandırılmalıdır. *Fi'l-Edebî'l-Câhilî* eserinde böyle bir yöntem izleyen Tâhâ Hüseyin, Zühayr b. Ebî Sülmâ (öl. 609) ve Evs b. Hacer (öl. 620) etrafında oluşan şiir ekolüne dikkat çeker.⁸⁴ Aynı yöntemi benimseyen Dayf ise, Arap şiirini bazı ekol ve yöntemler bağlamında tarihî derinlik içinde inceler.⁸⁵

Klasik dönemde şairlerin Câhiliyyûn, İslâmiyyûn ve Muhdesûn gibi kısımlara ayrılması, bazı şairlerin mersiye türünde sınıflandırılması sanat ekolleri kuramının klasik dönemde de uygulandığını gösterir. Özellikle İbn Sellâm'ın yaptığı gibi şairleri tabakalara ayıran âlimler,

⁸¹ Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 100.

⁸² Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 100-101; bu yöntemin uygulandığı örnek çalışma için bk. Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-Usre, 1997), 1/180-247.

⁸³ Mustafa eş-Şek'a, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ' fi'l-'asri'l-Abbâsî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1979), 171-229.

⁸⁴ Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebî'l-Câhilî*, 265-309.

⁸⁵ Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibuh fi's-si'ri'l-Arabî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 13 vd.

şiiirdeki temayı ve üslubu dikkate almış, hangi şairin hangi döneme yakın olduğunu edebî üretiminden hareketle tespit etmeye çalışmışlardır.⁸⁶

2.1.6. Bölgesel Yöntem: en-Nazariyyetü'l-İklîmiyye

Bölgesel ve coğrafi koşulların edebiyata etki ettiğini savunur. Buna göre, şair ya da müellif, içinde yetiştiği çevrenin coğrafi koşullarından etkilenir. İnsan, sadece toplumdan değil, çevresinde müşahede ettiği tabiattan da beslenir.⁸⁷ Eserinde tarihî dönemlendirme (medresiyye) yöntemini uygulamakla birlikte bölgesel koşullara da vurgu yapan İskenderî bu kuramı bir yöntem olarak uygulayan ilk edebiyat tarihçilerindendir. Abbâsî hâkimiyeti altındaki bölgelerin farklı siyasi yönetimlerin eline geçtiğine temas eden İskenderî, bu bölgelerde yapılan edebî çalışmaları siyasi dönemlendirmeden ziyade bölgesel dönemlendirmeye göre değerlendirir. Böylece Abbâsî dönemindeki siyasi yönetimleri esas alarak Arap edebiyatının Doğu (Irak-Horosan-Hint vb. bölgeler) ve Batı'daki (Şam, Mısır, Afrika vb. bölgeler) gelişimini ele alır.⁸⁸

Târîhu âdâb eserinde farklı yöntemlere başvuran Zeydân da en-Nazariyyetü'l-İklîmiyye yönteminin kazanımlarını dikkate alır. Özellikle şiiirin Arap kabileleri arasındaki dağılımını incelerken bölgesel koşullara temas eder. Bölgenin edebiyata etkisi sonucu ortaya çıkan edebî ürünlerin farklılığına değinmeyi ihmal etmez.⁸⁹

3. Kuram ve Yöntemlerin Arap Edebiyatı Tarihi Yazımına Etkisi

Edebiyat tarihinin hangi kuram ve yöneme göre incelenmesinin daha doğru ve etkili olduğu konusunda birçok görüş vardır. Genelde edebiyat, özelde ise edebiyat tarihi araştırmaları kapsamında 20. yüzyılda önde gelen eleştirmenler ve edebiyat tarihçileri tarafından bu konu çerçevesinde birçok çalışma yapılır. Wellek'in *Six Types of Literary History* (1946) ve *The Fall of Literary History* (1973), Ronald S. Crane'in (öl. 1967) *Critical and Historical Principles of Literary History* (1967), Hans Robert Jauss'ın (öl. 1997) *Literary History as a Challenge to Literary Theory* (1970) ve Geoffrey Hartman'ın (öl. 2016) *Toward Literary History* (1970) eserleri buna güzel bir örnektir. Bu süreçte kaleme alınan eserlerde edebiyat tarihinin hangi unsurları kapsadığı tartışılır. Bunun yanında edebî teori, edebiyat sosyolojisi, edebiyat psikolojisi, edebiyatın göstergebilimi, edebiyat tarihi metodolojisi, edebî teori metodolojisi, estetik unsurlar, kültür tarihi unsurları, kültür felsefesi unsurları, etik unsurlar, dilbilim, psikoloji, siyasi ve ekonomik tarih gibi disiplinlerin edebiyat tarihiyle ilintisi üzerinde durulur.⁹⁰

Yöntem ve kuramların sayısından da anlaşılacağı üzere, Arap edebiyatı tarihçileri arasında kuramsal ve metodolojik birçok farklılık ortaya çıkar. İlk ortaya çıkışından itibaren edebiyat tarihçileri, Arap edebiyatı tarihi yazımında farklı yöntemlere başvururlar. Yöntemlerin içerik ve uzantıları incelendiğinde edebiyat tarihi yazımını belirleyen temel unsurların tarihî, coğrafi ve filolojik olduğu anlaşılır.⁹¹ Birbirinden farklı bu yöntemlerin her birinin diğerlerine göre bazı avantajları vardır. Yine de Arap edebiyatının farklı evrelerini sınıflandırmada, şairleri ve yazarları tanıtmada, farklı türlerde şiir ve düzyazıları incelemede ve şiiirlerin anlamsal yönlerini yorumlamada ortak noktaları bulunur. Bu yöntemler incelendiğinde Arap edebiyatı tarihi yazımında dört ana yaklaşımın öne çıktığı, diğer yaklaşımların kayda değer bir ilgi görmediği fark edilir. Siyasi dönemlendirmeye başvuran birinci yaklaşım, Arap edebiyatı tarihi yazımında en

⁸⁶ İbn Sellâm, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, thk. Mahmûd M. Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/23-24.

⁸⁷ Bu yöntem hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmed Dayf, *Mukaddime li-dirâseti belâgati'l-Arab* (Kahire: Matbaatü's-Süfûr, 1921), 124-133.

⁸⁸ Ahmed el-İskenderî, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye fi'l-'asri'l-Abbâsî* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1912), 201-202.

⁸⁹ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/62-63.

⁹⁰ Wendell W. Harris, "What is Literary "History"?", *College English* 56/4 (1994), 434-51.

⁹¹ Óscar Tacca, "Târîhü'l-edebe: kadâya'l-menhec", çev. Muhammed Âurâg, *Mecelletü 'Alâmât* 1/2 (1994), 97-119.

fazla benimsenen yaklaşım olur.⁹² Bu yaklaşımda araştırmacı, edebiyat tarihçisi olarak bir milletin kültürel ve edebî hayatını genel bir tarihsel perspektiften ele alır. Edebî eserleri, türleri ve yazarları tarihsel bağlamları içerisinde değerlendirerek geniş bir bakış açısıyla inceler.

İkinci yaklaşım ise genel bir tarihsel perspektiften ziyade edebiyatın kendi içindeki gelişimine odaklanır. Bu yaklaşımda edebiyat tarihçisi, belirli bir yazar veya eser üzerine yoğunlaşarak bunların edebî gelişimlerini ve etkilerini ayrıntılı bir şekilde inceler. Bu yaklaşımda edebî akımlar ve türlerin ötesine geçilerek eserin ve yazarın okuyucu ve dinleyici üzerindeki etkisi değerlendirilir. Böylece, edebî eserlerin ve yazarların bireysel katkıları ve etkileşimleri detaylı bir şekilde analiz edilir.⁹³ Üçüncü yaklaşım ise, tematik bir edebiyat tarihi anlayışını savunur. Buna göre, edebiyat tarihçisi edebî olguları ve kavramları geniş bir perspektiften değerlendirir ve edebî akımların gelişimlerini takip eder. Bu yaklaşımda edebî hareket ya da türlerin dinamik ve evrimsel süreçleri ele alınır. Edebî akımların birbiriyle etkileşimleri ve dönüşümleri de önemli bir inceleme konusu edilir.⁹⁴ Dördüncü yaklaşım ise, modern zamanlarda sosyal bilimlerinin etkisi altında gelişen bir perspektiftir. Bu yaklaşım, edebiyat tarihçiliğinin yalnızca edebî eserlerin incelenmesiyle sınırlı kalmaması gerektiğini savunur. Bunun yerine, tarih, kültür, siyaset, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli disiplinlerle etkileşim hâlinde olması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, edebî eserlerin ve yazarların yaşamları daha geniş bir toplumsal ve üretimsel bağlam içinde değerlendirilir. Edebî eserlerin üretim ilişkileri ve sosyal bağlamları dikkate alınarak edebiyat tarihinin daha kapsamlı ve disiplinler arası bir yaklaşım gerektirdiği savunulur. Bu yaklaşım, edebî eserlerin ve yazarların toplum içindeki rollerini ve etkilerini daha derinlemesine anlamayı amaçlar.⁹⁵

Arap edebiyatı tarihi yazımında ilk başta edebiyatın tarihe ve tarihin de edebiyata egemen olduğu bir yaklaşım benimsenir. Bu nedenle, genellikle edebî eserlerin zaman içindeki sıralaması incelenir. Buna karşılık Râfîî gibi edebî türlere odaklanan eserler dışında estetik ve sanatsal meselelerden uzaklaşılır.⁹⁶ Aslında edebiyat tarihi, doğal ve toplumsal şartlar altında edebî devirler geçirir. Edebiyat tarihi bu devirlerdeki eserleri ve müellifleri anlatır. Bu anlatım sırasında dilin gelişimini de dikkate alır. Yine edebiyat tarihi, belirli dönemlerde yazılmış eserlerin ve bu eserleri yaratmış yazarların incelenmesiyle ve anlatılmasıyla da ilgilenir.⁹⁷ Bu inceleme yöntemi, edebiyatın zaman içinde nasıl evrildiğini ve değiştiğini gösterir.

Bazı edebiyat tarihçileri metodolojik problemlerden kurtulmak ve yalın bir yazım üslubu benimsemek için edebiyat tarihini tanımlarlar. Bunun için tarih disiplini genel ve özel şeklinde iki kısma ayırırlar. Örneğin Nâsîf, geçmiş milletler hakkında bilgi veren tarihi genel tarih olarak tarif eder. Ona göre özel tarih, belirli bir milletin tarihi hakkında bilgi verir. Özel tarih sadece somut hadiseleri değil, duygu ve düşüncüyü yansıtan edebiyatı da kapsar. Buna göre edebiyat tarihi, özel tarih olarak değerlendirilebilir.⁹⁸ Zeydân ise, edebiyat tarihini Arapça yazarların ortaya koydukları ürünlerin bütünü olarak görür.⁹⁹ Bu bakış açısı, her iki müellifin de eserlerini hem teorik hem de pratik olarak şekillendirir.

⁹² Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyeye*, 22-24.

⁹³ Biyografik ve monografik çalışmalar buna örnek verilebilir.

⁹⁴ Râfîî, *Târîhu âdâb*, 1/20 vd.

⁹⁵ Şevkî Dayf, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî el-'asrû'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 11-14.

⁹⁶ Zîgamî, *Menâhicü't-târîhi'l-edebî*, 386-389.

⁹⁷ *Yöntem Bilgisi Açısından Türk Edebiyatı Tarihleri*, ed. Nâzım Hikmet Polat (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2023), 22.

⁹⁸ Nâsîf, *Hayâtü'l-lugati'l-Arabiyye*, 6.

⁹⁹ Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/13.

Edebiyatın geniş ve dar anlamı ya da edebiyat-tarih ilişkisi dikkate alınarak geliştirilen kuram ve yöntemler, birçok edebiyat tarihi eserinde uygulanır. Yine de edebiyat tarihi yazımında birçok farklı kuram ve yöntem ortaya çıkmasına rağmen edebiyat tarihinin siyasi ve tarihî dönemlere ayrılarak incelenmesi neredeyse bütün edebiyat tarihçilerinin ilgisini çeker. Batıda Brockelmann, Doğuda ise el-Adl ile başlayan bu dönemlendirme yöntemini uygulayan edebiyat tarihçilerinden bir kısmı eğitim-öğretimi ya da popülerliği dikkate alır. Örneğin Zeyyât, edebiyat tarihini beş döneme ayırırken benzer eserlerde bu yöntemin çokça uygulanmasına temas eder. Bir bakıma o, edebiyat tarihlerinde öne çıkan temayüle tabi olduğunu itiraf eder.¹⁰⁰ Abbâsî dönemi Arap edebiyatını dört döneme ayıran Butrus el-Büstânî (öl. 1969) ise, bu dönemlerden bir kısmını birbirinden ayırmanın gerekçesi olmadığını ancak lise müfredatı dolayısıyla böyle bir dönemlendirmeye gittiğini ifade eder.¹⁰¹ Buna göre, siyasi ve tarihî (medresiyeye) dönemlendirme yöntemini uygulayan edebiyat tarihçileri karşılaştıkları metodolojik problem bakımından üçe ayrılırlar:¹⁰²

1. Tarihî ve siyasi dönemlendirmenin esas olduğunu ve edebiyat tarihinin bu şekilde daha doğru anlaşıldığını savunanlar
2. Tarihî ve siyasi dönemlendirmeyi uygulamakla birlikte bu dönemlendirme hakkında herhangi bir bilgi vermeyenler
3. Dönemlendirmeyi tercih etmemekle birlikte eğitim-öğretim vb. gibi gerekçelerden dolayı uygulamak zorunda kalanlar

Ahmed Bû Hasan'a göre, edebiyat tarihçilerinin siyasi ve tarihî dönemlendirmeye başvurmalarının sebebi, geçmişte ortaya konulan edebî ürünler hakkında fikir sahibi olmaktır. Bu dönemlendirme sayesinde ele alınan edebî mesele ve şahsiyetler belirli dönemlerle sınırlandırılır.¹⁰³ Bu bakış açısını destekleyen bilgiler aktaran Clément Moisan (öl. 2010), dönemlendirme eksenli bir edebiyat tarihinin ortaya çıkış, olgunlaşma ve çöküş (ya da başlangıç, orta ve son) aşamalarını esas aldığını, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bu yöntemin daha uygulanabilir olduğunu ifade eder.¹⁰⁴ Didaktik kaygının öne çıktığı bu tür dönemlendirmelere temas eden Daniel Roche (öl. 2023) ise, eğitim eksenli edebiyat tarihi kitaplarının aslında tarihin tarihi olduğunu, varsayılan kronolojik bir sınıflandırma aracılığıyla edebiyatın yorumlanmaya çalışıldığını belirtmeyi ihmal etmez.¹⁰⁵

Siyasi ve tarihî dönemlendirmenin Arap edebiyatı tarihi yazımında baskın olması, bazı problemlere sebep olur. Aynı yöntemi benimseyen edebiyat tarihçilerinin farklı dönemler oluşturmaları buna örnektir. İlmî bir zenginlik olarak da yorumlanabilecek bu yaklaşımın, edebiyat tarihinde bir dönemlendirme karmaşasına neden olduğu ortadadır.¹⁰⁶ Buna göre siyasi ve tarihî dönemlendirmenin birkaç türü olduğu anlaşılır. İkili dönemlendirme (eski – yeni ya da otantik – otantik olmayan) olduğu gibi üçlü (eski – orta ve yeni), dördü (eski – orta – yeni ve çağdaş) ve Marksist beşli dönemlendirme (ilkel toplum – kölelik – feodalizm – kapitalizm – komünizm) de vardır. Bunun yanında siyasi, kültürel, asırların ve nesillerin esas alındığı dönemlendirmeler de

¹⁰⁰ Zeyyât, *Târîhü'l-edebe*, 8.

¹⁰¹ Butrus el-Büstânî, *Üdebâü'l-Arab fi'l-a'suri'l-Abbâsiyye* (Beyrut: Dâru Mârûn Abbûd, 1979), 211.

¹⁰² Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebe*, 240.

¹⁰³ Ahmed Bû Hasan, *el-Arab ve târîhü'l-edebe nemûzec kitâb el-Egânî* (Dâru'l-Beydâ: Dâru Tobkâl li'n-Neşr, 2003), 50-51.

¹⁰⁴ Moisan, *Ma't-Târîhü'l-edebe?*, 179-180.

¹⁰⁵ Moisan, *Ma't-Târîhü'l-edebe?*, 195.

¹⁰⁶ Dönemlendirmenin çeşitleri için bk. Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebe*, 231-327; Sabri Fevzi Ebû Huseyn, "Tahkîbü'l-edebe'l-Arabî kirâa nakdiyye fi ebcediyyâtihi ve işkâliyyâtihi", *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâsât el-İslâmiyye ve'l-Arabiyye Benât bi'z-Zekâzik* 13/1 (2023), 500-516.

vardır. Edebiyat tarihçileri daha çok üçlü, siyasi ve kültürel dönemlendirmeyi esas almışlardır.¹⁰⁷ Arap edebiyatını kadim, muhdes ve hadîs (modern) şeklinde üç ana döneme ayıran Ömer Ferrûh gibi edebiyat tarihçileri üçlü dönemlendirmeye başvururlar.¹⁰⁸ Edebiyat tarihi yazımında en baskın dönemlendirme türü olarak siyasi dönemlendirmeyi birçok Batılı ve Doğulu edebiyat tarihçisi uygular. Bazı edebiyat kuramcıları ise, edebiyatın bir tarihinden bahsedilmesinin mümkün olmadığını savunur. İskoç edebiyat bilgini William Paton Ker (öl. 1923), edebiyat tarihine ihtiyaç duyulmadığını, çünkü edebiyatın konularının daima var olduğunu, geçmişin sınıflandırılmasının bir anlam ifade etmediğini iddia eder. Aynı iddiayı farklı açılardan dile getiren Thomas Stearns Eliot (öl. 1965) ise, edebiyatın eşzamanlı varlığından bahseder. Ona göre, edebiyatta geçmiş diye bir şey yoktur, geçmişte var olan şimdi de geçerlidir.¹⁰⁹ Edebî gelişmeler arasındaki geçişleri ya da kopuşları göz ardı eden bu anlayışın Arap edebiyat tarihi yazımında ciddi bir taraftarının olmadığı söylenebilir.

Genel tarihin aksine, edebiyat tarihinde öne çıkan dönemlendirme biçimi daha karmaşıktır. Çünkü söz konusu dönemlendirme, çeşitli analiz kriterlerini ve edebi türleri dikkate alarak bir tasnif yapar. Kanaatimizce siyasi dönemlendirmenin en önemli eksikliği, Avrupa'daki örneklerin izinden giderek Arap edebiyatı tarihinin İslami (dinî) ya da siyasi gelişmelere göre yapılmasıdır. Hâlbuki siyasi dönemlendirmenin ilk uygulayıcısı Avrupalılardır. Bunu hem tarihleri hem de edebiyat tarihleri için kullanmışlardır. İki medeniyetin tarihi arasındaki bariz farklılıklar, söz konusu dönemlendirmenin olduğu gibi Arap edebiyatı tarihine uyarlanmasının doğru olmadığını gösterir. Bu ayrıntıya dikkat çeken Râfîî, siyasi dönemlendirmenin Arap edebiyatının karakteristik özellikleriyle örtüşmediğinden bahseder.¹¹⁰

Siyasi dönemlendirmenin dikkat çeken bir diğer eksikliği, genelleyci değerlendirmeler içermesidir. Örneğin "Moğol istilasıyla Arap edebiyatı duraklamıştır." şeklindeki bir iddiaya Suriye ve Irak başta olmak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmeyen Mısır, Batı Arabistan, Kuzey Afrika ve Endülüs bölgesi dâhil edilir. Keskin çizgilerle ayrılan bu bölgelerde birbirinden farklı edebî faaliyetlerin olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan her bölgenin aynı zaman diliminde geliştiğinin ya da durakladığının iddia edilmesi doğru değildir.¹¹¹

Bazı edebiyat araştırmacıları ise, zikredilen yöntem ve kuramları göz ardı ederek edebiyatın bilimsel metotlarla incelenemeyeceğini iddia ederler. Sebebi ise, edebiyatın sanatsal zevk ürünü olmasıdır.¹¹² Tâhâ Hüseyin gibi araştırmacılar ise, edebiyat tarihini sanatsal zevk faaliyeti ile ilmî esaslara dayanan araştırma süreci arasında konumlandırır. Tâhâ Hüseyin'e göre edebiyat tarihçisi, estetik değerlerin farkında olarak edebî metinleri yorumlayan bir araştırmacıdır. Edebî araştırmalarda salt ilim peşinde olan bir araştırmacının, edebiyat tarihçisi olarak kabul edilmesi mümkün değildir.¹¹³ Kuşku yok ki bu görüş ve itirazlar, Arap edebiyatı tarihi yazımında süregelen metodolojik problemlerin kolay kolay çözümlenemeyeceğinin habercisidir.

Sonuç

Batıda uzun bir geçmişe sahip edebiyat tarihi, modern biçimiyle klasik dönemde Doğuda bilinmemekteydi. Bir kısım uygulamalar ve benzer mekanizmaların modern Arap edebiyat tarihine yönelik ipuçları sunması dışında klasik Arap edebiyatında günümüzde bilinen anlamıyla

¹⁰⁷ Hükânî, *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebe*, 245.

¹⁰⁸ Ömer Ferrûh, *Târîhü'l-edebe'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/58.

¹⁰⁹ Welles-Warren, *Nazarîyyetü'l-edebe*, 354.

¹¹⁰ Râfîî, *Târîhu âdâb*, 1/13-19.

¹¹¹ Faysal'ın bu konudaki görüşü için bk. Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye*, 36-39.

¹¹² Kettânî, *Nazarât*, 10.

¹¹³ Tâhâ Hüseyin, *Fî'l-Edebi'l-Câhilî*, 48-55.

edebiyat tarihi yoktu. Batıda gelişen Arap edebiyatı tarihi yazımı, 19. yüzyılın sonlarına doğru Doğu dünyasına intikal etmiştir. Bu ilmî bağımlılık, ilk dönem edebiyat tarihi eserlerini şekillendirmiştir. Özellikle resmî eğitim kurumlarının hazır kaynaklara olan ihtiyacı, tarihi/siyasi dönemlendirmenin esas alındığı edebiyat tarihi yazımının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Doğulu edebiyat tarihçileri, 20. yüzyılın başında Arap edebiyatı tarihini yazmak için yeterli metodolojik araçlara sahip olmadıkları için ilk olarak Batı eksenli yazım yöntemlerini esas almışlardır. Ancak 1911’de Râfiî, 1927’de ise Tâhâ Hüseyin’in Arap edebiyatı tarihi yazımını eleştiren yazıları, metodolojik yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğine yönelik bir çağrı olarak kabul edilmiştir.

Çalışmadan hareketle, Arap edebiyatı tarihi yazımında iki temel ekolün öne çıktığı anlaşılmıştır. Bunlardan birincisi edebiyatı tarihî ve siyasi dönemlere ayıran ekoldür. İkincisi ise bu ekolün dışında kalan ve edebiyatı çeşitli unsurlar bağlamında inceleyen ekollerdir. Edebiyat tarihi eserleri incelendiğinde birinci ekolün baskın geldiği, diğer ekollerin ise örneklerinin sınırlı olduğu fark edilmektedir. Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlamak üzere günümüze kadar kaleme alınan Arap edebiyatı tarihi eserleri dikkate alındığında ülkemizde de durumun benzer olduğu anlaşılmaktadır. Edebiyatı geniş anlamıyla ele alan bu ekole göre edebiyat tarihçisi, bir milletin kültürel ve edebî hayatını genel bir tarihsel perspektifle ele almalıdır. Bu yöntemin aksine diğer yöntemler, cüzi meseleler ya da dönemler kapsamında edebiyatı incelemişlerdir. Birkaç kuram ve yöntemi sentezleyen Şevkî Dayf’ın *Târihü’l-edebi’l-Arabî* eseri bunlar arasından istisna edilebilir. Bu eserde hem tarihî hem de bölgesel bir dönemlendirmeye başvuran Dayf’ın, örnek bir edebiyat tarihi yazımı ortaya koyduğu pekâlâ söylenebilir. Nitekim o, kendisinden önceki yöntem ve kuramların kazanımlarından faydalanmış; edebiyat tarihini siyaset, ırk, zaman ve mekân faktörlerini dikkate alarak dönemlendirmiştir.

Edebiyat tarihi yazımında karşılaşılan metodolojik problemlerin temel sebebi, edebiyatın tarih, felsefe ve sosyoloji ile ilintisinden kaynaklıdır. Edebiyat tarihinin kazanımları çerçevesinde öne çıkan misyon ve vizyonu ise, metodolojik problemleri derinleştirmiştir. Böylece her bir edebiyat tarihçisi, öngördüğü hedef ve kazanımlar doğrultusunda yazım yöntemi benimsemiştir. Yöntemlerin içerik ve uzantıları incelendiğinde edebiyat tarihi yazımını belirleyen temel unsurların tarihî, coğrafi ve filolojik olduğu anlaşılmaktadır. Bu unsurlar doğrultusunda, edebiyatın dönemlendirilmesi ve türleri, kültürel etkiler, bölgesel koşullar ve varoluşsal faktörler ile şekillenmiştir.

İlmî, tarihî ve entelektüel derinliği olan ideal bir edebiyat tarihi yazımı için bazı sorular cevaplanmalıdır. Bu çerçevede “Arap edebiyatını dönemlere ayırmak mümkün müdür? Farklı konjonktüre sahip Cahiliye dönemi ile Abbâsî dönemi arasındaki temel farklar nasıl tespit edilebilir? Birbirinin devamı olan dönemlerin keskin çizgilerle ayrılması ne kadar doğrudur? Tıp, coğrafya, hadis ve tefsir gibi disiplinler Arap edebiyatı tarihi altında değerlendirilebilir mi? Siyasi ve tarihî olayların edebiyat üzerindeki etkisi hangi boyuttadır? Toplumsal gelişmelere hangisi daha fazla yön vermektedir: Edebiyat mı siyasi gelişmeler mi?” soruları önem arz etmektedir. Ancak bu sorulardan önce edebiyatın doğası çözümlenmelidir. Bunun için de “Edebiyat estetik değerlerin ürünü müdür yoksa bir milletin tarihi ve sosyolojik yapısı hakkında bilgi veren arşiv midir? Edebiyat aynı zamanda hem estetik değerler bütünü hem de arşiv olabilir mi?” soruları üzerinde durulmalıdır. Başlangıç noktası olan bu sorulara bağlı olarak edebiyat tarihi incelenmelidir.

Son olarak denilebilir ki edebiyat tarihi yazımı, geniş ve karmaşık bir araştırma-inceleme faaliyetidir. Bunun temel sebebi, edebiyat tarihinin kapsamıdır. Nitekim edebiyat tarihi, yalnızca yazarlar ve eserlerin kronolojik dizilişinden ibaret olmayıp edebiyatın doğuşunu ve gelişimini yakından ilgilendiren genel eğilimler ve etkenler üzerine de yoğunlaşan bir disiplindir. Bu çerçevede edebiyat tarihi araştırmalarında toplumsal aidiyet, bireysel entelektüellik, kolektif hafıza, estetik, edebî temayüller ve edebî türlerin tarihi gibi konular derinlemesine incelenmelidir. Edebiyatı sadece siyasi ve sosyal unsurlarla ilişkilendirmek doğru değildir. Edebiyat, insanlığın birçok meselesini barındıran, bireylerin duygularını dile getiren ve bu geniş varoluştaki hayatın her türlü biçiminden etkilenen bütüncül bir insan faaliyetidir. Dolayısıyla, edebiyatı sadece iki unsurla sınırlandırmak, yaşamın çemberini ve bileşenlerini oluşturan diğer unsurları göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Unutulmamalıdır ki bir edebî eserin ortaya çıkışını ya da yok oluşunu etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörler sanatçının ve eserin bu unsurlara ne kadar yakın veya uzak olduğuna bağlı olarak farklı oranlarda etkili olabilmektedir. Edebiyatı sadece siyasi ve sosyal yaşam bileşenleriyle mekanik olarak ilişkilendirmek bu bağlamda bütüncül bir yaklaşım kabul edilemez. Nitekim bu yaklaşım, hayatın kendisini ve edebî fenomen üzerindeki etkilerini yok saymak ya da dışlamak anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman, Afif. *el-Edebü'l-Câhilî fî âsâri'd-dârisîn kadîmen ve hadîsen*. Amman: Dâru'l-Fikr, ts.
- Adl, Hasan Tevfik. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. Amman: Dâru Usâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002.
- Akkâd, Abbâs Mahmûd. *İbnü'r-Rûmî hayâtüh min şî'rih*. Beyrut: Menşûrâ el-Mektebeti'l-Asriyye, ts.
- Araz, Cangül. *Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı ve Hüseyin el-Vâd'ın fî Târîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Arslan Sözüdoğru, Hatice. "Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinin Değerlendirilmesi". *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 10/1 (2023), 19-31.
- Ayaydın Cebe, Günil Özlem. "Edebiyat Tarihi Yazımında Yöntem Sorunsalı: Usûl mü, Ulus mu?". *Usûlden Yönteme Mehmed Fuad Köprülü'nün Edebiyat Tarihçiliği*. ed. Servet Gündoğdu-Kaan Kurt. 63-88. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Blachère, Régis. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî el-'asrû'l-Câhilî*. çev. İbrâhim Keylânî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, ts.
- Bû Hasan, Ahmed. *el-Arab ve târîhü'l-edeb nemûzec kitâb el-Egânî*. Dâru'l-Beydâ: Dâru Tobkâl li'n-Neşr, 2003.
- Büstânî, Butrus. *Üdebâü'l-Arab fi'l-a'suri'l-Abbâsiyye*. Beyrut: Dâru Mârûn Abbûd, 1979.
- Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtu fuhûli's-su'arâ*. thk. Mahmûd M. Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çetin, Nihad. M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Dayf, Ahmed. *Mukaddime li-dirâseti belâgati'l-Arab*. Kahire: Matbaatü's-Süfûr, 1921.
- Dayf, Şevkî. *el-Fen ve mezâhibuh fi's-şî'ri'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 11. Basım, ts.
- Dayf, Şevkî. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî el-'asrû'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 11. Basım, ts.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi -I- Cahiliye Dönemi*. Kayseri: Fenomen Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Diyâb, Muhammed Bek. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Cerîdeti'l-İslâm, 1317/1897.
- Ebû Huseyn, Sabri Fevzi. "Tahkîbü'l-edebi'l-Arabî kirâa nakdiyye fi ebcediyyâtih ve işkâliyyâtih". *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâsât el-İslâmiyye ve'l-Arabiyye Benât bi'z-Zekâzîk* 13/1 (2023), 485-548.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Usre, 1997.
- Emîn, İzzüddin. *Neşetü'n-nakdi'l-edebî el-hadis fî Mısır*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1970.
- Faysal, Şükrî. *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebîyye fi'l-edebi'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1965.
- Fehmî Efendi, Abdurrahman. *İslam Medeniyeti Tarihi (Medresetü'l-Arab)*. haz. Hüseyin Elmalı-Cüneyt Eren. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1981.
- Gangatharan, A. "The Problem of Periodization in History." *Proceedings of the Indian History Congress* 69 (2008), 862-871. <http://www.jstor.org/stable/44147249>.
- Gündoğdu, Atiye Gülfer. "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl, Köprülüzâde Mehmed Fuad". *Usûlden Yönteme Mehmed Fuad Köprülü'nün Edebiyat Tarihçiliği*. ed. Servet Gündoğdu-Kaan Kurt. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Harris, Wendell W. "What is Literary "History"?. *College English* 56/4 (1994), 434-51. <https://doi.org/10.2307/378337>.
- Hükânî, İsâ b. Saîd. "et-Ta'rîh li'l-luga ve'l-ağrâz eş-şî'riyye 'inde'r-Râfîi (dirâse nakdiyye fi nazariyyeti't-tetavvur)". *Mecelletü'l-Halî li'd-Dirâsât el-Lugaviyye ve'l-Edebiyye* 8/12 (2023), 103-143.
- Hükânî, İsâ b. Saîd. *İşkâliyyâtü ta'rîhi'l-edebi'l-Arabî dirâse nakdiyye fi felsefeti'l-edeb ve târîhih*. Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdeti'l-Arabiyye, 2023.
- Hüseyin, Tâhâ. *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1964.
- İskenderî, Ahmed. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye fi'l-'asri'l-Abbâsî*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1912.
- İskenderî, Ahmed-Anânî, Mustafa. *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târîhih*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, 1925.

- Kettânî, Muhammed. "Nazarât fi menâhic et-târîhi'l-edebî". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye USMBA* 1 (1978), 7-34.
- Lanson, Gustave. *Edebiyat Tarihinde Usûl Edebî Metin ve İnsan*. çev. Yusuf Şerif Kılıçel. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Mansûr, İbrahim Muhammed. "Menâhicü't-târîh li'l-edebî'l-Arabî fi'l-'asri'l-hadis (1850-1927)". *el-Mecelletü'l-İlmiyye bi-Külliyeti'l-Âdâb Câmiatü Tantâ* 14 (2001), 467-491.
- Mekkî, et-Tâhir Ahmed. *el-Edebü'l-mukâren: usûluh ve tetavvuruh ve menâhicuh*. Dâru'l-Maârif, 1987.
- Mersafî, Hüseyin. *el-Vesîletü'l-edebîyye ila'l-'ulûmi'l-Arabîyye*. haz. Abdülaziz ed-Desûkî. 2 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1982.
- Mersafî, M. Hasan Nâil. *Edebü'l-lugati'l-Arabîyye*. 2 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1908.
- Moisan, Clément. *Ma't-Târîhü'l-edebî?*. çev. Hasan et-Tâlib. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Cedid el-Muttehide, 2010.
- Nâsîf, Hifnî. *Târîhü'l-edeb ev hayâti'l-lugati'l-Arabîyye*. Mısır: Matbaatü'l-Ceride, 1909-1910.
- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Eymen Fuâd Seyyid. 4 Cilt. London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs el-İslâmî, 1430/2009.
- Nevfel, Seyyid. *Şî'rü't-tabî'a fi'l-edebî'l-Arabî*. Kahire: Matbaatü Mısır, 1945.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Ahlwardt, Wilhelm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Râfîî, Mustafa Sâdik. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. haz. Abdullah el-Minşâvî-Mehdi el-Buhkayrî. 2 Cilt. Mansura: Mektebetü'l-İmân, ts.
- Saldívar, José David. "Tracking English and American Literary and Cultural Criticism". *Daedalus* 126/1 (1997), 155-174.
- Sarı, Cahit. *Arap Edebiyat Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Şâyi'b, Ahmed. *Usûli'n-nakdi'l-edeb*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 10. Basım, 1994.
- Şek'a, Mustafa. *eş-Şî'r ve ş-su'arâ' fi'l-'asri'l-Abbâsî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.
- Tacca, Óscar. "Târîhü'l-edeb: kadâya'l-menhec". çev. Muhammed Âurâg. *Mecelletü 'Alâmât* 1/2 (1994), 97-119.
- Vâd, Hüseyin. *Fi Ta'rîhi'l-edeb: mefâhim ve menâhic*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabîyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2. Basım, 1993.
- Vaillant, Alain. *'Avdetü târihi'l-edeb*. çev. Abdülcelil Nâzım. Dârülbeyzâ: Dâru Tobkâl li'n-Neşr, 2020.
- Wellek, René. "Six Types of Literary History". *English Institute Essays* 1946. 107-126. New York: Columbia University Press, 1947.
- Wellek, René-Warren, Austin. *Nazariyyetü'l-edeb*. çev. Âdil Selâme. Riyad: Dâru'l-Merîh li'n-Neşr, 1992.
- Nazım Hikmet Polat (ed). *Yöntem Bilgisi Açısından Türk Edebiyatı Tarihleri*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2023.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabîyye*. nşr. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhü'l-edebî'l-Arabî li'l-medârisi's-senâviyye ve'l-'ulyâ*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Zîgamî, Hâlid. *Menâhicü't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtüha'n-nazariyye hilâle'l-karni'l-işrîn*. Sétif: Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.